

Envâru'l-Âşikîn'de Geçen Bazı Hadislerin Müslümanların İbâdet Anlayışlarına Etkileri Üzerine*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin Seyhan
Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi,
ahmeteminseyhan@gmail.com

Özet:

Bu çalışmada “Envâru'l-Âşikîn”de geçen ve Müslüman Türk halkının ibâdet anlayışlarını etkileyen bazı hadisler ele alınmıştır. Zayıf veya mevzû olan bu hadislerin Müslümanların algı dünyalarına çok yanlış mesajlar verdiği, İslâm'ın özüne aykırı anlayışlara neden olduğu ve ibâdet anlayışlarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu tür hadisler geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların ibâdet anlayışlarını şekillendirmektedir. Dolayısıyla yüzyıllardır insanların zihinlerine yerleştirilen namaz, oruç ve zikir ağırlıklı ibâdet anlayışının düzeltilmesi için Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde meselelere yaklaşılması ve bu rivâyetlerin tarafsız bir gözle ele alınıp gerçek değerlerinin ilmî çalışmalarla ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle hadis tenkîd metodolojisinin objektif kriterlerine bağlı kalınarak kritiği yapılan ve güvenilirliği kanıtlanan hadislere itibar edilmesi, sahih olmayanlarının ise terk edilmesinin uygun olacağı mütalaa edilmektedir.

Buradan fert veya cemaat halinde gerçekleştirilen namaz, oruç ve zikir gibi ibâdetlerin önemsiz görüldüğü ve terk edilmesinin tavsiye edildiği gibi bir sonuç çıkarmak kesinlikle doğru olmayacaktır. Zira ibâdetler önemlidir; ancak her şey belli bazı ibâdetleri yapmakla bitmemekte tam tersine başlamaktadır. Bireysel olarak yaptığı ibâdetleri yeterli gören, ancak Müslümanların ve insanlığın toplumsal ve küresel problemlerine çare aramayan, görev ve sorumluluk almaktan kaçınan, çözüm üretmek için Hz. Peygamber'in yaptığı gibi “erdemliler hareketi” oluşturmayan bir anlayışın İslâm'ı doğru anladığını söylememiz zor görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Envâru'l-Âşikîn, hadis, ibâdet, ahlak, sorumluluk.

Abstract

On The Effects Of The Muslims Worship Life Of Some Of The Hadiths In The Envâru'l-Âşikîn

In this study, some hadiths in “Envâru'l-Âşikîn” and affected the understanding of worship of Muslim Turkish people were studied on. It was concluded

* Bu makale tarafımdan hazırlanan XV. Y.Y. Osmanlı Popüler Dinî Edebiyatındaki Fiten Hadislerinin Tahrir ve Tenkîdi (Envâru'l-Âşikîn Örneği), (SDÜ SBE, Isparta 2006) adlı doktora tezi esas alınarak yazılmıştır. Makalenin içerik açısından olgunlaşmasına görüş ve önerileriyle katkı sunan değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Ruhattin Yazoğlu, Yrd. Doç. Dr. Ayhan Hıra, Yrd. Doç. Dr. Hikmet Koçyiğit ve isimlerini bilemediğim çok muhterem hakemlere teşekkürü borç bilirim

that weak and fabricated hadiths had a very wrong message to the world of perception of Muslims, led to understandings contrary to the essence of Islam and most of the time had a negative impact on their understanding of worship. These types of hadiths, today as in the past impacted on the world of the Muslims understanding of worship. Thus, it is required to approach the issues in the integrity of the Qur'an and Sunnah, these narrations must be evaluated and revealed to the real values with scientific studies in order to eliminate the negative approaches that placed in the minds of people for centuries. For this reason, it is thought that the hadiths must be put into account and the non-credible weak ones must be left by depending on the objective criteria of hadiths criticizing methodology.

It is not strictly true to have some information from this idea derived from the research that some worshipping ways such as prayer, fast and remembrance are ordinary meaningless activities and they are advised to be left. Because praying God is important; but only worship and praying God are not enough because everything begins with praying God and worshipping. In this respect it is not easy and possible to say that someone with an understanding of not having an activity to create virtuous action such as Prophet Muhammed to produce solutions for problems, not having responsibilities, thinking that his or her religious activities are enough, but not being busy with trying to find some solutions for the other Muslim people's social and global problems understand Islam Religion correctly.

Key Words: Envâru'l-Aşikîn, hadith, worship, ethics, responsibility.

Giriş

Hizmet Peygamber müminler için örnek ve ittibâ edilmesi emredilen son peygamberdir. O, Allah tarafından kendisine bildirilenleri inananlara eksiksiz tebliğ etmiş ve kendisi de bizzat yaşayarak örnek olmuştur. Bu görevi esnasında Müslümanlara ibâdetlerini ne zaman, nasıl ve ne şekilde yapacaklarını açıklamıştır. O'nun ibâdetleri teşvik maksadıyla söylediği sözlerinin bir kısmı sahih hadisler vasıtasıyla gelmekle beraber, ona atfedilen isnad bakımından zayıf ve mevzû hadisler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, popüler dinî-didaktik eserlerden olan "*Envâru'l-Âşikîn*" benzeri kitaplarda yerini almakta ve Müslümanların ibâdet anlayışlarını olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Bu itibarla, doğru bir ibâdet anlayışının ikâme edilebilmesi için bu hadislerin bilinmesi, doğru anlaşılması ve hak ettiği şekilde yorumlanması gerekmektedir. Müslümanları güvenilir bilgilerle aydınlatmak, Kur'an ve Sünnet'in ölçülerini onlara bildirmek maksadıyla bu hadislerin fert ve toplum hayatına olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğu konusunda yapılacak akademik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu makalede yaklaşık beş buçuk asırdır Müslüman Türk halkı tarafından ilgiyle okunan/dinlenen, başucu kitabı olarak görülen ve dinî anlayışlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan "*Envâru'l-Âşikîn*" adlı eserde geçen bazı hadislerin nasıl anlaşıldığı

ve yorumlandığı, Müslümanların ibâdet anlayışlarına etkilerinin neler olduğu konusuna ağırlık verilmiştir. Makalenin esas amacı, bu hadislerin Müslümanların ibâdet anlayışlarına etkilerini tespit etmeye çalışmak, oluşmuş menfî yaklaşımlara dikkat çekmek ve çözüme yönelik bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır.

Öncelikle “*Envâru'l-Âşikîn*” hakkında kısa bilgi verip, Ahmed Bican’ın hadise bakışını ele alalım.

A. *Envâru'l-Âşikîn* ve Ahmed Bican’ın Hadise Bakışı

Ahmed Bican (ö. 871/1466’ dan sonra) öldükten sonra şu fâni dünyada adının hayırla anılmasına vesile olacak bir eser yazmak gayesiyle, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed Bican’ın (ö. 855/1451) tavsiyesi üzerine, onun Arapça olarak yazdığı “*Megâribü’z-Zaman li Gurûbi'l-Eşyâ fi'l-Ayn ve'l-Iyân*”¹ adlı eserini kendine has üslûbuyla, bir kısım ilave ve değişiklikler yaparak Türkçeye çevirmiştir. Müellifimiz kendi katkılarıyla zenginleştirdiği ve büyük emek sarf ederek ortaya koyduğu eserine, gönlünün ve gözünün nuru kabul ettiği için “*Envâru'l-Âşikîn*” adını vermiştir. O, bütün zâhir ve bâtın nurlarını bu kitapta topladığını ifade etmiştir.² Eser, 850/1446 yılında Gelibolu’da yazılmaya başlanmış, 855/1451 tarihinde ise tamamlanmıştır.³

“*Envâru'l-Âşikîn*”, yüzyıllar boyunca geniş halk kitleleri tarafından okunmuş/dinlenmiş ve toplumun dinî kültürünün oluşmasında büyük rol oynamıştır. Anadolu, Balkanlar ve Orta Asya’nın en ücra köşelerine kadar yayılmış, Türk dünyasının dinî kültürünü etkileyen belli başlı kaynaklardan birisi olmuştur. Eser, üç aylarda cerre⁴ çıkan ve ülkenin dört bir tarafına giden medrese talebeleri tarafından terâvih namazı kılındıktan sonra, hazır bulunanlara okunan bir başucu kitabı olma özelliğini muhafaza etmiştir.⁵ Türk nesir tarihinde önemli bir yere sahip olan eserin yazma ve basma nüsha-

¹ *Megâribü’z-Zaman*, Nûruosmaniye Ktp., nr. 2593’ de kayıtlıdır.

² Ahmed Bican, Yazıcıoğlu, *Envâru'l-Âşikîn*, Matbaâ-i Osmâniye, İstanbul, 1885, s. 6.

³ Bican, a.g.e., s. 459-460.

⁴ Cer, eskiden medrese talebelerinin üç aylarda dinî hizmetlerde bulunmak ve halkı aydınlatmak için kasaba ve köylere gitmelerini ifade eden bir tabirdir. Geniş bilgi için bkz. İpşirli, Mehmet, “Cer”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 388-389.

⁵ İpşirli, “Cer”, VII, 388; Arpaguş, Hidayet Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 59, 60, 61, 212.

ları mevcuttur.⁶ Günümüzde de pek çok yayınevi tarafından sadeleştirilerek neşredilen esere, halkın yoğun ilgisi hâlen devam etmektedir.⁷

Öte yandan bu eser bir hadis kitabı değildir. Üslûbu ve karakteri itibarıyla da zaten rivâyet ilimleri ürünlerine benzememektedir. “*Envâru'l-Âşikîn*” birçok kaynaktan istifade edilerek oluşturulmuş derleme bir kitaptır. Bican, kendinden önceki kitapların çoğunluğunun Arapça yazılmış olması nedeniyle halkın bunlardan istifade edemediğini görmüş, ağabeyinin de tavsiyesi üzerine insanların faydalanması amacıyla, dilini bugün bile anlayabileceğimiz sadelik ve akıcılıkta olan bu eseri Türkçeye kazandırmıştır.

Bican'ın Sünnet'e ve hadise bakışıyla alakalı şunlar söylenebilir. Her şeyden evvel ifade edilmelidir ki Bican, Hz. Peygamber'in Sünnet'ine gönülden bağlı samimi bir Allah dostudur. O, ömrü boyunca İslâm'a hizmet etmek derdinde olmuş ve insanları Hz. Peygamber'in yoluna davet etmiştir. Bununla beraber o, bir hadisçi olmadığından bütün dikkatini hadis olarak gördüğü malzemenin fiile dönüştürülmesine vermiş, hadisin teknik ölçüleriyle fazla ilgilenmemiştir. Bu nedenle olsa gerek, eserine aldığı rivâyetlerin çoğu tartışmalıdır. Bu ise onun hadis nosyonunun ve tenkitçi zihniyetinin eksikliğinden kaynaklanmış olmalıdır. İncelememize konu olan eseri çerçevesinde, onun hadisçiliğinde görülen bu zâfiyetin sebebini hadiste yeteri kadar esaslı bir öğrenim görmemiş olmasına bağlayabiliriz. O, bir hadisçi olmadığı için hadis tenkîdine girişmemiş, büyük ölçüde hadisleri yorumlama cihetine de gitmemiştir. Ahmed Bican, doğrudan temel hadis kaynaklarından istifade etmemiş, eserine aldığı hadislerin bir kısmını Sahâbe ya da Tâbiünden bir râvîye veya faydalandığı kaynaklara (tefsirlere,⁸ tasavvûfî eserlere,⁹ kısâs-ı enbiyâ türü kitaplara¹⁰) işaret ederek nakletmiştir. Bu ise onun mükte-

⁶ Uzun, Mustafa, “*Envâru'l-Âşikîn*”, **DİA**, İstanbul, 1995, XI, 259.

⁷ Eserin bu kadar çok sadeleştirilmesinin yapılmış olması halkın ona gösterdiği ilginin bir delili olarak görülebilir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla sadeleştirilmesi yapılarak neşredilenler şunlardır: Fırat, Halil Bedi, **Envâru'l-Âşikîn**, Ali Alkan Yayınevi, İzmir, 1970; Figânî, Mehmed, **Envâru'l-Âşikîn**, Tan Matbaası, İstanbul, 1970; Kahraman, Ahmet, **Envâru'l-Âşikîn**, (I-III), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973; Rahmi, M., **Envâru'l-Âşikîn**, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1974; Tekin, Arslan ve Tekin, Melek, **Envâru'l-Âşikîn**, İstanbul, 1983; Gürtunca, Mehmet Faruk, **Envâru'l-Âşikîn**, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1994; Gürtunca, Mehmet Faruk, **Envâru'l-Âşikîn**, Huzur Yay., İstanbul, ts; Varlı, Mustafa, **Envâru'l-Âşikîn**, Esmâ Yay., Şakir Hoca Kitabevi, İstanbul, ts.; Serdaroğlu, H. Mahmud-Aydın, A. Lütfi, **Envâru'l-Âşikîn**, Çelik Yay., İstanbul, ts.

⁸ Bican, a.g.e., s. 9, 14, 16, 24, 31, 33, 37, 38, 46, 54, 92, 99, 100, 160, 205, 207, 208, 217, 226, 228, 229, 230, 239, 240, 245, 259, 286, 273, 307, 325, 334, 342, 363, 350, 375, 380, 402, 406, 417, 431, 443, 453. sayfalarda istifade ettiği bazı tefsir kaynaklarına atıfta bulunmaktadır.

⁹ Bican, a.g.e., s. 8, 9, 13, 15, 24, 55, 64, 104, 105, 107, 130, 142, 180, 181, 223, 227, 231, 276, 278, 280, 308, 339, 357, 393, 402, 405, 423, 429, 450, 443, 453. sayfalarda faydalandığı bazı tasavvufî kaynaklara işaret etmektedir.

sebâtı ölçüsünde hadise dost ve bağlı olduğunu, zâhirî ilimlerin metodolojisine büsbütün de yabancı olmadığını göstermektedir. Bununla beraber Bican, bir sûfi olması nedeniyle keşf, ilham ve rüya yoluyla hadis rivâyetine sıcak bakmış ve diğer mutasavvıfların çoğunluğunun yaptığı gibi¹¹ bunu da savunmuştur.¹²

Şimdi mevzû hadislerin oluşum sürecine ve bu rivâyetlerin yayılmasında kıssacıların rolüne temas etmeye çalışalım.

B. Mevzû Hadislerin Oluşum Süreci ve Kıssacıların Etkileri

İslâm tarihinde “fitne” diye anılan ve erken dönemde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle Müslümanların çok büyük sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir.¹³ Böyle bir dönem, tabiatı itibarıyla bazı mevzû hadislerin ortaya çıkışına müsait bir zemin hazırlamıştır. Tâbiûn ve Tebeu't-Tâbiîn dönemlerinde ibâdetlerden uzaklaşan bazı kimseleri tekrar ibâdete teşvik amacıyla hadis uyduranlar olduğu gibi, Hz. Peygamber'in söylemediği sözleri onun adıyla nakleden ve insanlara bol keseden mükâfat ve cezalar dağıtanlar da olabilmıştır.¹⁴ Üretilen bu ve benzeri rivâyetleri araştırmadan nakleden kişiler yüzünden Müslümanların zihin dünyalarında yaralar açılmış, yanlış bir ibâdet anlayışına sürüklenmelerine neden olunmuştur.

Diğer taraftan bu tür mevzû hadislerin yaygınlaştırılmasında kıssacıların çok büyük tesirleri olmuştur. Halkı İslâmî konularda bilgilendirmekten daha çok duygu sömü-

¹⁰ Bican, a.g.e., s. 13, 17, 31, 427. sayfalarda kısas-ı enbiyâ türü eserlere atıfta bulunmaktadır.

¹¹ Mesela Ebû Tâlib el-Mekkî de keşf, rüya ve ilham yoluyla hadisleri tashih etme metodunu benimseyenlerdendir. Bkz. Saklan, Bilal, **Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SÜSBE, Konya, 1989, s. 124. Günümüz hadis araştırmacılarından Enbiya Yıldırım ise el-Beyhakî ve es-Suyûtî gibi sûfi meşrep bazı hadisçilerin keşf ve rüya yoluyla gelen ahlâkî boyutlu rivâyetleri eserlerine aldıklarını kaydetmekte ve bu tür rivâyetlerin insanların dinî anlayışları üzerinde etkili olduğunu, insanları hazırcılığa ve tembelliğe ittiğini ifade etmektedir. Bkz. Yıldırım, Enbiya, “Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer”, **CÜİFD**, Sivas, 2001, C. 5, Sayı: 1, s. 189.

¹² Bican ve hadis anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, **Hadislerde Kıyâmet Alametleri**, Tuğra Ofset, Isparta, 2006, s. 48-67.

¹³ Çelebi, İlyas, **Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)**, Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 80; Çelebi, İlyas, “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melâhim ve Herc İnançları”, **MÜİFD**, 1993-1994, Sayı: 11-12, s. 169-175. Ayrıca bkz. Tekineş, Ayhan, “Muhaddislerle Göre Fitnelere Kurtuluş Çareleri: Kitâbu'l-Fiten'ler Örneği”, **SÜİFD**, Sakarya, 2005, Sayı: 12, (s. 101-130), s. 101-103, 125-127.

¹⁴ Sıddîkî, Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Târîhi (Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi)**, Trc.: Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 65-66. Ayrıca bkz. Kırbaçoğlu, Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitâbiyât, Ankara, 2002, s. 242.

rüsü yapan bu kıssacılar¹⁵ bol keseden sevap dağıtan rivâyetleri naklederek İslâm'ın değer ölçülerini çarpıtmışlardır.¹⁶ Günümüzde de hâlâ bu tür rivâyetleri alıp aktaranlara karşı halkın gösterdiği aşırı ilgi ve teveccüh aynen devam etmektedir. Nitekim günümüz hadis araştırmacılarından ed-Dümeynî'nin de ifade ettiği üzere mevzû hadislerle ilgili ciltler dolusu eserler telif edilmiş olmasına rağmen, hâlâ bazı cami imamları uydurma hadisleri insanlara anlatabilmekte, dinleyenler ise bu hadisleri işittiklerinde tehlil ve tekbir getirerek sevinçten bağrıışmakta, ama onlara sorumluluklarını hatırlatan sahih bir hadis duyduklarında ise hiç işitmemiş gibi ilgisiz kalabilmektedirler.¹⁷ Dolayısıyla bu konu üzerinde durulması ve kıssacıların ürettiği ya da naklettiği rivâyetlerin zararları konusunda tüm Müslümanların uyarılmaları ve bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'ten hiçbir dayanağı olmayan rivâyetlerle ve uydurma kıssalarla, İslâm'ın özünden her geçen gün uzaklaşılması söz konusu olabilecektir. Bu kıssacılar ve onların rivâyetlerini araştırmadan nakledenler, hesapsız vaad ve vaîdlerle Müslümanları miskinliğe ve dünyevî vazifeleri terke sevk edebilmiş,¹⁸ İslâm âleminin çok büyük sıkıntılar yaşamasına bir anlamda zemin hazırlamışlardır. Sorumluluktan yoksun böyle kimseler, yanlış bir din ve ibâdet anlayışının oluşumuna, kökleşmesine ve kalıcı hale gelmesine neden olmuşlar,¹⁹ İslâm'da olmayan şeyleri var gibi göstererek dinin safiyetinde yaralar açmışlardır.²⁰ Günümüzde de, dinî konularla alakalı eser yazma ehliyeti olmadığı halde bu sahaya giren veya ehil olduğu halde hadisler konusunda yeteri kadar ciddiyet, hassasiyet ve sorumluluk taşımayan bazı kimseler tara-

¹⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ebi'l-Hasan Ali b. Atiyye el-Hârisî, **Kütü'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd, (Kalplerin Azığı)**, Trc.: Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul, 1999, II, 120; Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tahzîru'l-Eykâz min Ekâzîbi'l-Vu'âz**, Haz.: Ali Toksarı, Kayseri, 1993, s. 20-21, 27.

¹⁶ Uğur, Müctebâ, "Va'z Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", **AÜİFD**, Ankara, 1986, XXVIII, 322-323. Ayrıca bkz. Koçkuzu, Ali Osman, "Hadislerin Kur'ân'a Arzı Problemi", **Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 198. Münekkîd İslâm âlimleri gerek mevzû hadislerle ve gerekse halk dilinde hadis diye şöhret bulmuş rivâyetlerle ilgili eserler yazmış olmakla beraber, kıssacı vaizler ile aynı geleneği günümüzde devam ettiren kimseler, bu rivâyetlerin çoğunluğunu "hadis" diye nakletmeye devam etmişler, insanların din ve ibâdet anlayışlarını olumsuz anlamda etkilemişlerdir. Dolayısıyla Suyûtî'nin bu tür kıssacıların zararlarına dikkat çekmek için yazdığı *Tahzîru'l-Eykâz min Ekâzîbi'l-Vu'âz* ile "*Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs*" adlı kıymetli eserleri bu açıdan büyük bir önem arz etmektedir.

¹⁷ Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, **Mekâyisu Nakdi Mütûni's-Sünne (Hadis'te Metin Tenkîdi Metodları)**, Çev., İlyas Çelebi/Adil Bebek/Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s. 38.

¹⁸ Kandemir, M. Yaşar, **Mevzû Hadisler (Menşei, Tanıma Yolları, Tenkîdi)**, DİB Yay., Ankara, 1987, s. 194-195.

¹⁹ Bu tür hadislerin Müslümanların dinî anlayışlarına etkileri konusunda yapılan bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Envâru'l-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2013, Sayı: 39, (s. 159-196).

²⁰ Kıssacılığın tarihi gelişimi ve olumsuz tesirleri hakkında bkz. Seyhan, a.g.e., s. 19-34.

findan yazılan kitaplarda, yapılan radyo ve tv konuşmalarında kıssacıların naklettiği türden mevzû hadislerin, mitolojilerin ve kaynağı meçhul kıssaların aynen tekrarlandığı görülmektedir. Bu nedenle, geçmişte yapılan yanlışların tekerrürünün önlenmesi amacıyla, zayıf ve mevzû hadisler ile kaynağı meçhul kıssaların zararlarına dikkat çeken objektif, tutarlı ve güvenilir ilmî çalışmaların yapılması gerekmektedir. Aksi halde İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in yanlış tanıtılması kaçınılmaz olacaktır.

Şimdi de ibâdet kavramını açıklayarak, İslâm'ın ibâdet anlayışına kısaca temas edelim.

C. İbadet Kavramı ve İslâm'ın Ubudiyet Anlayışı

“İbadet”, “abede” kökünden olup, “Boyun eğmek, itaat etmek, alçak gönüllülük, kulluk etmek, bağlamak, bağımlı kılmak, isyan etmeksizin itaat etmek, tapınmak”²¹ gibi anlamlara gelmektedir. İslâmî literatürde ibâdet kavramı, “abede” ve “teabbede” şekliyle yalnızca Allah için kullanılmaktadır. Ubûdiyyet ise, “İnsanın Allah’a karşı saygı ve itaat bilinci içinde hayatını sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı”²² ifade etmektedir. Buna göre ibâdetle belirli davranış kalıpları öne çıkarken, ubûdiyyette ahlâkî ve manevî öz ağır basmaktadır. Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1209) ibâdeti, “Saygının en ileri derecesi” şeklinde tanımlarken,²³ Râgıb el-İsfahânî, (ö. 502/1108) ibâdeti, “Alçak gönüllülüğün en ileri derecesi”, ubûdiyyeti ise “Alçak gönüllülüğün dışa yansımaları” şeklinde açıklamaktadır.²⁴ Nitekim ibâdetlerin korku, sevgi, saygı, şükür, sığınma, bağlanma ve teslimiyet gibi duygusal yanlarına ilaveten niyet, irade, şuur gibi fikrî temelleri de vardır. Kısaca ibâdet, nefsin isteklerinin hilafına Rabbi ta’zim için dinî saiklerle kişinin Allah’a yönelmesi, sevgi, saygı ve bağlılık ifade eden söz, tutum ve davranışlarda bulunmasıdır diye tarif edilebilir.²⁵ Bu nedendir ki Allah’a kulluk ve bağlılık, O’nu anma ve yüceltme, O’na yakınlaşmaya çalışma, rızasına kavuşma niyet ve arzusu içerisinde gerçekleştirilen her olumlu davranış veya terkedilen her olumsuz söz ve eylem ibâdetin kapsamına girer.²⁶

²¹ İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga**, Thk.: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, Mısır, 1979, IV, 205-207; İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânu’l-Arab**, Beyrut, ts., II, 664-667.

²² Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 233.

²³ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu’l-Gayb**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, XIV, 159.

²⁴ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’an**, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s. 479.

²⁵ Şentürk, Habil, **Psikoloji Açısından Hz. Peygamber’in İbadet Hayatı**, Bahar Yay., İstanbul, ts., s. 29-30.

²⁶ Hökelekli, Hayati, “İbadet”, **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 250.

Kur'an'da geçen ibâdet kavramının anlamı ise daha geniştir. Kur'an'da sözü edilen ibâdet, günlük hayatta belli ritüellere belli zaman ayırmaktan ibaret değildir. Kur'an'a göre önemli olan kulluk, kişinin bir bütün olarak seçtiği hayat tarzının niteliğidir. Zira ibâdetlerin en önemli gayesi Allah ile kul arasında içten ve sürekli bir iletişim²⁷ kurulmasına imkân sağlamaktır. Yapılan araştırmalar, insanlığın dinî tecrübesinde en yaygın ibâdet şeklinin, bir yüce varlığa dünyevî veya uhrevî gayelerle dua edip yalvarmak olduğunu ortaya koymuştur.²⁸ İbadetler, dinin özünü teşkil eden imandan sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturur.²⁹ Kalben, bedenen ve malen yapılan ibâdetler sayesinde kul Allah'ı anar³⁰ ve Allah ile ilişkisini daima canlı tutar.³¹ Dinî bakımdan bir şükür ifadesi olan ibâdetler, Allah ile kul arasında güçlü ve içten bir iletişim kurulmasına imkân sağlar. Farklı zaman ve mevsimlere yayılmış olan ibâdetler insan hayatının her yönünü kuşatır; kişide iç disiplin ve kendi kendini kontrol sistemi olarak vazife icra eder. Manevî kirlenmeyi önler; ahlâkî zaafı giderir; uyumlu, dengeli, tutarlı ve huzurlu bir ruhî hayat yaşanmasına vesile olur.³² Dolayısıyla ibâdetsiz bir din ve dindarlık düşünmek mümkün değildir.

Hz. Peygamber, ümmetine ibâdetleri nasıl yapacaklarını öğretmiş ve onlara: *“Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız siz de öylece kılınız”*³³ diyerek namazı, *“Hacla ilgili hükümleri benden öğreniniz”*³⁴ diyerek haccın eda ediliş biçimlerini ayrıntılarıyla göstermiştir. Kendisi de şükreden bir kul olmak için, ayakları şişinceye kadar teheccüde devam etmiştir.³⁵ Bununla beraber o, ibâdetlerinde dengeli olmuş ve aşırıya gitmemiştir. Aşırı gitmek isteyenleri İslâm'da ruhbanlığın olmadığını söyleyerek uyarmıştır.³⁶ O, Allah'a karşı kulluğunda samimi, sosyal hayatında diğer insanlara karşı son derece uyumlu, şefkatli ve merhametli olmuştur. Ondaki bu uyum hem kendisiyle hem de sosyal çev-

²⁷ el-Bakara, 2/186; el-Furkan, 25/77; el-Mü'min, 40/60; ez-Zâriyât, 51/56.

²⁸ Sinanoğlu, “İbadet”, XIX, 234.

²⁹ Koca, Ferhat, “İbadet”, **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 241.

³⁰ el-A'râf, 7/55, 180; el-Enbiyâ, 21/88-90; el-Mümin, 40/ 65.

³¹ en-Neml, 27/62; eş-Şûrâ, 42/26.

³² Hökeleki, “İbadet”, XIX, 251.

³³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 10/Ezan, 18 (I, 155); Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman es-Semarkandî, **Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 2/Salât, 42. (I, 229-230).

³⁴ Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb, **Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 24/Menâsik, 220 (V, 269-270); İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, III, 318, 366.

³⁵ Buhârî, 19/Teheccüd, 6 (II, 44), 65/Tefsîr, 48-2 (VI, 44); Müslim, 50/Münâfikûn, 18 (III, 2171-2172); Tirmizî, 2/Salât, 187 (II, 268-269); Nesâî, 20/Kiyâmu'l-leyl, 17 (III, 217-218); İbn Mâce, 5/İkâme, 200 (I, 456); İbn Hanbel, IV, 251, 255; VI, 115.

³⁶ Dârimî, 11/Nikâh, 3 (II, 455-456); İbn Hanbel, III, 266; VI, 226.

reyle sağlıklı bir kişilik yapısı geliştirdiğinin delilidir.³⁷ Dolayısıyla yapılması gereken onun bu Sünnet'inin tekrar ihya edilmesidir.

Dinî bir vecibe olarak yapılan ibâdetlerin belirlenmiş bir şekli, süresi ve kalıbı vardır. Mümin, Yüce Allah'a olan bağlılığını bu form içinde ifade etmek durumundadır. İbâdet, hem şekil ve kalıbıyla, hem de mana ve özüyle bir bütündür. Bunlara uygun tarzda yerine getirilen ibâdet, amaçlanan etki ve sonuçları meydana getirebilir.³⁸ Bununla beraber ibâdetlerin özü ve ruhu, zaman, şekil veya biçimlerinde değil, âyetlerde ifade edildiği üzere insanın kendisine yabancılaşmasını ve toplumdan uzaklaşmasını önleme amacıyla gizlidir denilebilir.³⁹ Bu nedendir ki Hz. Peygamber halis niyet bulunmadan yapılan ibâdetlere dikkat çekmiş ve: "Ameller niyetlere göre değer kazanır"⁴⁰ diyerek müminleri uyarmıştır. O, böyle derken niyeti, ibâdetin şekil şartı sayılan kasıt ve bilinç anlamında değil, içtenlik ve ihlas anlamındaki yöneliş olarak ifade etmiş olmalıdır. Zira ibâdeti sadece şekilciliğe mahkûm ederek onun ruhunu kaybedenlerin yaptıkları ibâdetten zihinsel ve duygusal anlamda zevk alamayacakları açıktır. Şekil ve anlam bütünlüğü içerisinde yerine getirilmeyen ibâdet verimsiz, eksik ve özürdür. Zaten böyle bir ibâdetin Allah tarafından kabul edilmesi de beklenemez. Nitekim münafıkların üşenerek namaza gelmeleri, ibâdeti bir yük olarak görmeleri, gösteriş maksadıyla namaz kılmaları ve gönülsüzce sadaka vermeleri Kur'an tarafından eleştirilmektedir.⁴¹ Buradan ibâdetlerin şekli şartlarının yeterli olmadığı, derûnî boyutunun ihmal edilmemesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Zira mahlûkatın en şerefli olarak yaratılan insan⁴² Yüce Allah ile kurduğu ibâdet ilişkisi sayesinde tabiat ötesi âleme açılma, Allah'a yakınlaşma, ruhânî yüceliş ve olgunlaşmanın en üst sınırına ulaşma ve varlıkla Allah arasında var olan o bağ⁴³ tamamlama imkânına sahiptir.⁴⁴ Allah'tan geldiğini ve yine O'na döneceğini⁴⁵ bilen insan nefisini kötülüklerden arındırarak⁴⁶ bu aşkın tecrübeleri yaşayabilir ve kalbinin itminana ulaşmasını sağlayabilir.⁴⁷

³⁷ Şentürk, a.g.e., s. 111.

³⁸ Hökekleli, "İbadet", XIX, 250.

³⁹ el-Bakara, 2/177, 215.

⁴⁰ Buhârî, 2/İman, 41 (I, 20); Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, **Sahih**, Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 33/İmâre, 45 (II, 1515-1516).

⁴¹ el-Mâûn, 107/4-6; en-Nisâ, 4/142; et-Tevbe, 9/54.

⁴² el-İsrâ, 17/70; et-Tîn, 95/4.

⁴³ el-Kâf, 50/16; el-Hicr, 15/29; es-Sâd, 38/72.

⁴⁴ Hökekleli, "İbadet", XIX, 250.

⁴⁵ el-Bakara, 2/46, 156; el-Â'râf, 7/29; el-Lokmân, 31/14, 23; ez-Zuhruf, 43/14; el-Kâf, 50/43.

⁴⁶ el-Â'râf, 7/35; et-Teğâbûn, 64/16; eş-Şems, 91/9.

⁴⁷ er-Ra'd, 13/28; el-Fecr, 89/27; el-Hûd, 11/23.

Diğer taraftan toplu halde yapılan ibâdetler kişiyi sadece Yüce Allah'a değil, diğer din kardeşlerine yaklaştırır ve kaynaştırır. Cemaat ve birlik şuurunun gelişmesine katkı sağlar. İnsanları bir tarağın dişleri gibi eşit hale getirir. Nitekim camiye gelen bir Müslümanın malına, makamına, rütbesine, diline, rengine ve ırkına bakılmaz. Böylece camiye gelen her mümin diğer din kardeşleriyle eşit olduğunu idrak eder. Kendisinin dışlanmadığını ve değer verildiğini hisseder; dolayısıyla diğer din kardeşlerini sever; Kur'an'ın ifadesiyle din kardeşliğini sağlamlaştırmak⁴⁸ için elinden geleni yapar. Bu manevî yaklaşma maddî dayanışma ve yardımlaşmayı beraberinde getirir. Zira oruç, zekât, kurban, hac ve keffâret gibi ibâdetlerin yoksullara yardım eli uzatma gibi dışa yansıyan olumlu sonuçları vardır. Diğer taraftan yapılan araştırmalar, düzenli bir ibâdet hayatının beden ve ruh sağlığı, mutluluk ve uzun ömürlülük bakımından yararları olduğunu ve aktif bir dinî hayat içinde olanların, dinî ilgi ve aktivitesi zayıf olanlara göre daha uyumlu bir kişilik yapısı geliştirmeye eğimli olduklarını ortaya koymuştur.⁴⁹

Bu bilgilerden sonra kissacıların naklettiğine benzer rivâyetleri ihtiva eden "*Envâru'l-Âşikîn*"deki bazı hadislerin Müslümanların ibâdet anlayışlarına etkilerini değerlendirebiliriz.

D. Bazı Hadislerin Müslümanların İbadet Hayatına Etkileri

"*Envâru'l-Âşikîn*"de yer alan beş vakit namazı cemaatle kılanlar, oruç tutanlar, zekât verenler, Kur'an'ı yüzünden okuyanlar, Allah yolunda şehit olanlar, zühd hayatı yaşayanlar, Allah'ı sevenler, Allah için birbirini sevenler ve Allah'ı zikredenlerle ilgili bazı hadisleri inceleyerek bu rivâyetlerin Müslümanların ibâdet anlayışlarına tesirlerini tespit etmeye çalışalım.

1. Beş Vakit Namazı Cemaatle Kılanlar

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir rivâyette, "*Beş vakit namazı cemaatle kılan birisinin ahiret gününde bir vakit namazının mizanın bir kefesine konulacağı, bu namazın yedi kat yer ve gök, denizler, güneş ve ay, arş ve kürsî, cennet ve cehennemden daha ağır geleceği*"⁵⁰ ifade edilmektedir. Bu rivâyet ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarının hiçbirisinde bulunamamıştır.⁵¹ Nitekim sadece "bir vakit namaz" için bu kadar çok sevabın vaat edilmiş olması üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Zira insanları ibâdete

⁴⁸ el-Hucurât, 49/10; el-Bakara, 2/143; el-Âl-i İmrân, 3/103; et-Tevbe, 9/11; el-Ahzâb, 33/5.

⁴⁹ Hökelekli, "İbadet", XIX, 249.

⁵⁰ Bican, a.g.e., s. 408.

⁵¹ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 309-310.

teşvik maksadıyla ortaya atılan böyle rivâyetler yüzünden bazı Müslümanlar, sadece namaz kılmakla her şeyi hallettiklerini zannedebilmekte, pek çok sevaplar elde ettiklerini düşünerek diğer sorumluluklarını rahatlıkla göz ardı edebilmektedirler. Dolayısıyla böyle bir ibâdet anlayışının oluşumuna neden olan kaynağı meçhul bu tür rivâyetlere karşı son derece dikkatli olunması gerekmektedir. Bu itibarla, zayıf veya mevzû hadislerle güvenerek yanlış anlayışlara sürüklenmek yerine, sahih hadislerde ifade edilen bilgilere itimat etmenin daha doğru olacağı söylenebilir.

Öte yandan konuyla alakalı mizanda ağır geleceği ifade edilen başka hususlar vardır ki bunlar da senedi zayıf bazı hadislerde dile getirilmiştir. Mesela Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: *“Mizanda güzel ahlaktan daha ağır gelen başka hiçbir şey yoktur. Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namaz kılıp oruç tutanların derecesine ulaşır.”* Rivâyeti Ebu'd-Derdâ'dan, Tirmizî ve Cürcânî tahrir etmiş,⁵² Kurtûbî *“Tefsîr”*inde zikretmiştir.⁵³ Tirmizî rivâyete *“garîb”* hükmünü vermiştir. Rivâyetin diğer tarikleri incelendiğinde, *“Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse namaz kılıp oruç tutanların derecesine ulaşır”* şeklindeki kısmın yer almadığı görülmektedir. Yani; hadisin *“Mizanda güzel ahlaktan daha ağır gelen başka hiçbir şey yoktur”* şeklindeki kısmının başka sahih hadislerde yer aldığı, ancak *“Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse namaz kılıp oruç tutanların derecesine ulaşır”* şeklindeki kısmın ise metne sonradan ilave edildiği, böylece namaz ve oruç ağırlıklı bir ibâdet anlayışının güzel ahlâkın önüne geçirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Kaldı ki İslâm'da güzel ahlâkın içerisine ibâdetlerin edası ve kullukta kusurun olmaması zaten dâhildir. Hal böyleyken ayrıca namaz ve orucun zikredilmesi zâid bir durumdur. Görüldüğü üzere böyle yapılarak sahih bir hadis müdrec ifadelerle zenginleştirilmiş ve Hz. Peygamber'in kast etmediği bir anlama ulaşılmıştır.

Benzer bir diğer rivâyet ise şöyledir: *“İnsanların iman yönünden en mükemmel olanı ahlâkı en güzel olanıdır. Muhakkak ki güzel ahlâk sahibi bir kimse namazın ve orucun (namaz kılıp oruç tutanların) derecesine ulaşır.”*⁵⁵ Bu rivâyetle ilgili Münâvî, Bezzâr'ın tahririnde *“Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse namazın ve orucun derecesine ulaşır”* şeklindeki

⁵² Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 25/Birr, 62 (IV, 363); Cürcânî, Hamza b. Yûsuf Ebu'l-Kâsım, *Târîhu Cürçan*, Thk.: Muhammed Abdulmuîd Han, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1401, s. 321.

⁵³ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Tefsîru Kurtûbî*, Thk.: Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, Dâru's-Şüab, Kahire, 1372, XVIII, 228.

⁵⁴ Konu ile ilgili diğer rivâyetlerin tahrir ve tenkidi hakkında bkz. Seyhan, a.g.e., s. 309.

⁵⁵ Konu ile ilgili sahih hadisler ve diğer ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 310.

kısımın bulunmadığını kaydetmiştir.⁵⁶ Görüldüğü üzere her iki rivâyette de “*Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse namaz kılip oruç tutanların derecesine ulaşır*” şeklindeki kısımların metne sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Çünkü burada güzel ahlaktan daha ziyade, namaz ve oruç gibi ibâdetlerin daha önemli olduğu izlenimi uyandırılmaktadır. Oysa hangi sebeple olursa olsun Hz. Peygamber’in kast etmediği şeylerin iyi niyetle dahi olsa metne ilave edilmesi ve Hz. Peygamber’in yanlış tanıtılması doğru değildir. Görüldüğü üzere bu durum, Müslümanların yanlış bir ibâdet anlayışına sürüklenmelerine yol açmaktadır. Çünkü bu rivâyetlerde güzel ahlak sahibinin o derecelere ulaşabilmesi için, daha çok namaz kılması ve oruç tutması tavsiye edilmekte ve bu ibâdetlerin güzel ahlaktan daha önemli olduğu hissi uyandırılmaktadır. Kanaatimizce böyle bir ima/yaklaşım doğru olmayıp sahih hadisler incelendiğinde bu tür rivâyetlerdeki müdrec ifadeler çok daha rahatlıkla görülebilmektedir. Dolayısıyla halk arasında yaygın “*Envâru'l-Âşikîn*” benzeri kitaplarda bulunan bu tür hadislerin halkın yanlış bir ibâdet anlayışına kapılmasına neden olduğu ifade edilebilir. Gerek mevzû olan, gerek temel İslâm kaynaklarında yer almayan ve gerekse de müdrec olan hadisler⁵⁷ nedeniyle İslâm’ın ibâdet anlayışının doğru algılanmadığı ve yanlış tanıtıldığı söylenebilir. Nitekim dünyadaki Müslümanların çoğunluğu İslâm’ın kendine özgü medeniyet tasavvuru olduğundan ve tüm müminlerin ahlâkî erdemleri kişiliklerinin bir parçası haline getirmeleri gerektiğinden habersiz gibidirler. Onlar, belli bazı ibâdetleri yaptıklarında bütün görevlerini tamamladıklarını zannedebilmektedirler.⁵⁸ Oysa ibâdetlerin nihai gayesi güzel ahlâka ulaşmak ve Rabb’in rızasına kavuşmaktır. Nitekim ibâdeti önceleyip ahlâkî ihmal etmenin veya tersini yapmanın Müslümanların eksik bir kişiliğe sahip olmasına yol açacağı ifade edilmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in daima güzel ahlâka önem, öncelik ve ağırlık verdiği unutulmamalı,⁶⁰ onun sahih hadislerinde ümmetine güzel ahlâkî tavsiye ettiğine⁶¹ özellikle vurgu yapılmalıdır. Çünkü güzel ahlâkî tamam-

⁵⁶ Münâvî, Muhammed Abdurrauf, **Feyzu'l-Kadîr**, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır, 1356, II, 90.

⁵⁷ Müdrec, sened veya metnine aslında olmayan bir şey ilave edilmiş hadis demektir. Bkz. Aydın, Abdulah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 106.

⁵⁸ Bu konudaki bazı tespitlerle alakalı bkz. Kandemir, a.g.e., s. 192-193.

⁵⁹ Kılıç, Ünal, “Hz. Peygamber’in Güzel Ahlâkî ve Güzel Ahlâka Verdiği Önem”, **CÜİFD**, Sivas, 2009, C. 13, Sayı: 1, s. 96-97.

⁶⁰ “*Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin.*” el-Kalem, 68/4. Bu âyetin Hz. Peygamber’in şahsında tüm müminlere hitap ettiği ve herkese bir tavsiye niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

⁶¹ Tirmizî, 10/Rada’, 11 (III, 466); Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as, **Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 39/Sünne, 15 (V, 60); İbn Hanbel, II, 250, 472, 527; Dârimî, 20/Rikâk, 74 (II, 629).

lamak üzere gönderildiğini⁶² söyleyen Hz. Peygamber'in ümmetine ve insanlığa doğru tanıtılmasının sorumluluğu, İslâm âlimlerinin omuzlarına yüklenmiş bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir diğer rivâyette ise, "*Beş vakit namazı cemaatle kılanlara cennette kızıl yakuttan yetmiş bin şehir ve daha nicelerinin verileceğinden*"⁶³ bahsedilmektedir. Böyle bir rivâyet tüm araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.⁶⁴ Gerçi cemaatle namazın önemine vurgu yapan âyetler⁶⁵ ve sahih hadisler vardır. Ancak bu sahih hadislerde böyle mübalağalı ifadeler rastlanılmamaktadır. Mesela Müslim'in naklettiği sahih bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "*Her kim namaz kılmak için güzelce abdestini alır, sonra da farz namazları kılmak için mescide gelirse, insanlarla veya cemaatle veya mescitte namazını kılsa, Allah onun günahlarını bağışlar.*" Rivâyeti Osman b. Affan'dan, Müslim, Nesâî, İbn Hanbel, Bezzâr, Ebû Avâne, İbn Huzeyme, Ebû Nu'aym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.⁶⁶ Bu rivâyette "*İnsanlarla veya cemaatle veya mescitte namazın kılınması*" tavsiyesi çok önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber bu ifadeleriyle caminin sürekli açık, canlı ve hareketli kalmasını istemekte, eğer bir mümin işleri nedeniyle cemaate yetişemezse, yine farz namazını tek başına da olsa mescide gelerek orada kılmasını tavsiye etmektedir. İslâm'ın ibâdetler konusundaki bu esnekliğini ve kıyâmete kadar rahatlıkla uygulanabilirliğini yansıtan bu hadis sened ve metin itibarıyla sahihtir. Lakin böyle güvenilir hadislerden faydalanmak yerine, içinde ölçsüz ifadelerin yer aldığı mevzû rivâyetlere ve mitolojilere itibar etmek, bu rivâyetleri içinde barındıran "*Envâru'l-Âşikîn*" benzeri eserleri başucu kitabı yapmak ve bu kitapları körü körüne savunmak Müslümanların ibâdet anlayışlarında ciddi prob-

⁶² Mâlik b. Enes, (ö. 179/795), **Muvattâ**, (I-II), Thk.: M. Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 48/Husnû'l-Hulk, 1 (II, 904).

⁶³ Bican, a.g.e., s. 444.

⁶⁴ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 310-311.

⁶⁵ el-Bakara, 2/43; en-Nisâ, 4/102; et-Tahâ, 20/132.

⁶⁶ Müslim, 2/Tahâre, 4 (I, 208); Nesâî, Ebû Abdırâhman Ahmed b. Şu'ayb, **Sünenü'l-Kebîr**, Thk.: Abdulgafar Süleyman el-Bendâvî/Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991/1411, I, 299; 5/Salat, 52 (II, 111-112); İbn Hanbel, I, 67, 71; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, **el-Bahru'z-Zehâr el-Ma'ruf bi Müsnedi Bezzâr**, Thk.: Mahfûz er-Rahman Zeynullah, Müessesetü Ulûmî'l-Kur'an/Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut/Medine, 1409, II, 85; Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk el-İsferâinî, **Müsned**, Thk.: Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, I, 413-414; II, 79; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk en-Nisâbûrî, **Sahîh**, Thk.: Muhammed Mustafa el-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1970/1390, II, 373; Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, **el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi İmam Müslim**, Thk.: Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfi, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 296; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, **es-Sünenü'l-Kebîr**, Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mekke, 1994, I, 82; **Şu'abü'l-İmân**, Thk.: Muhammed es-Said b. Besyûnî Zeğlül, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, III, 9; Münzirî, Abdulazim b. Abdilkavî, **et-Tergîb ve't-Terhîb**, Thk.: İbrâhim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, I, 146.

lemlere neden olmaktadır denilebilir. Nitekim günümüz kelâm araştırmacılarından Arpaguş, “*Envâru'l-Âşikîn*” benzeri eserlerde mitolojik unsurlar bulunduğunu, bunların dinî motiflerle süslendiğini ve ilk bakışta bunların mitoloji veya İsrâiliyyât’tan olduğunu anlaşılmasını zorlaştıran bazı etmenlere sahip olduğunu kaydetmektedir. O, bu etmenlerden birinin, hemen hemen her mitolojik kıssanın başında “*İbn Abbas gibi bir râvî*” veya “*Hz. Peygamber buyurdu ki*” şeklinde bir ibarenin bulunması ve bunun da okuyucuyu yanıltması olduğunu söylemektedir. İkincisini ise, mitolojide değişikliğe gidilerek Hz. Peygamber’in nübüvvet vasıflarından soyutlanması ve olağanüstü bir kahraman mitosu haline getirilmesi şeklinde açıklamaktadır. Üçüncüsünü ise mitolojik muhtevalı kıssaların anlatılması sırasında bir takım ahlâkî vasıfların veya bazı ibâdetlerin teşvikinin sıkça yer alması, bunun da genellikle mitolojinin çok daha çabuk kabul görmesine imkân sağlaması, üstelik cevazına yol açması şeklinde ifade etmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla, kıssaların güvenilir bilgi verme ve gerçek olma boyutunun ihmal edilmesi ve sadece verdiği ahlâkî fonksiyonlar açısından değerlendirilmesi halinde, bu durumun dinin bütünlüğüne ve evrenselliğine indirilmiş büyük bir darbe olacağı düşüncesinin⁶⁸ haklılık kazanacağı söylenebilir. Elbette muhatabın anlayabileceği seviyeye dikkat etmek, sade bir dil kullanmak, mecaz ve teşbihe başvurmak gerekebilir. Ancak bütün bunlara ilave olarak, inancın sağlam temellere oturtulmasının, insanın aklına, duygusuna ve gönlüne hitap edilmesinin ve bunların da Kur’an ve Sünnet’te yer alan doğru ve sağlam bilgilerle yapılmasının bir zorunluluk olduğu ifade edilebilir.

Hz. Peygamber’e atfedilen ve “*Envâru'l-Âşikîn*”de geçen bir başka rivâyette ise, “*Beş vakit namazı kılan, oruç tutup hacca giden ve arınmak için zekât verenlerin gönül hoşnutluğu ile sorgusuz sualsiz cennete gireceklerinden*”⁶⁹ bahsedilmektedir. Bu rivâyet de bu şekilde temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bu konuda da benzer sahih hadisler söz konusudur.⁷⁰ Lakin bu sahih hadislerin hiç birisinde “gönül hoşnutluğuyla ve sorgusuz sualsiz cennete girileceğine” ilişkin herhangi bir kayıt yoktur.

Sonuç olarak, Bican’ın naklettiği ve kaynağı tespit edilemeyen söz konusu tüm rivâyetlere karşı ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Zira İslâm sadece belli ibâdetleri yapmaktan ibaret değildir. Bu ibâdetler yapıldığında da sorgusuz sualsiz cennete girile-

⁶⁷ Arpaguş, Hatice K., “Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi “Hurafe Kültürü ve Mitoloji” (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız)”, **Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler**, 31 Ekim-02 Kasım 2003, Ankara, 2004, s. 202-203.

⁶⁸ Aydın, Mehmet, **Din Felsefesi**, DEÜ Yay., İzmir, 1990, s. 99-101.

⁶⁹ Bican, a.g.e., s. 400.

⁷⁰ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 255.

ceği izleniminin verilmesi uygun olmamaktadır. Nitekim bahsedilen bu ibâdetler İslâm'ın temel esaslarından olmakla beraber, bunlar yapılıncı müminlerin üzerinden hem ahiretteki sorgu ve sual, hem de dünyadaki diğer mükellefiyetler düşmemektedir. Kanaatimizce insanları ibâdete teşvik maksadıyla ortaya atılan ve ölçüsüz sevaplar vaat eden böyle rivâyetler yüzünden Müslümanların ekserîsi sadece belli ibâdetleri yaptıklarında her şeyi hallettiklerini düşünebilmekte, diğer sorumluluklarını rahatlıkla göz ardı edebilmektedirler. Esasen İslâm eksiksiz ve bir bütün olarak tanıtılmalıdır. Aksi takdirde, son dinin yanlış anlaşılması kaçınılmaz olabilecek ve Müslümanların yanlış bir ibâdet anlayışına sürüklenmelerine yol açılabilecektir.

2. Oruç Tutanlar

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir rivâyette, "*Hacca giderken üç gün oruç tutan kimseye cennette beyaz inciden yüz saray verileceği ve her birinin büyüklüğünün bu dünyanın yetmiş katı kadar olacağından...*"⁷¹ bahsedilmektedir. Rivâyet bu şekliyle ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Rivâyetin az amele çok sevaplar vaat⁷² eden uydurma hadislere benzediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bican'ın naklettiği rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.

Ancak Hz. Peygamber'in ümmetini ibâdetlere teşvik için söylediği hasen hadisler bulunmaktadır. Nitekim onlardan birisi şöyledir. Buhârî'nin Ebû Sa'îd el-Hudrî'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Her kim Allah yolunda (iken) bir gün oruç tutarsa, Allah onun yüzünü (bu bir günlük oruç sebebiyle) cehennemden yetmiş yıl uzaklaştırır.*" Rivâyeti Ebû Hureyre'den Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Ebû Avâne ve Taberânî,⁷³ Ebû Sa'îd el-Hudrî'den ise Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, İbn Hanbel, Tayâlisî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.⁷⁴ Bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zayıf veya mevzû hadislerin oruç ibâdetine verilecek mükâfatı bu şekilde abartmaları, Müslümanların yanlış ibâdet anlayışına kapılmala-

⁷¹ Bican, a.g.e., s. 325.

⁷² Konu ile ilgili bkz. Kandemir, a.g.e., s. 178.

⁷³ Tirmizî, 21/Cihad, 3 (IV, 166); Nesâî, **Kebîr**, II, 97; 22/Sıyâm, 44 (IV, 172-173); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, **Sünen**, Thk.: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 7/Sıyâm, 34 (I, 548); İbn Hanbel, II, 357; Ebû Avâne, IV, 514; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, **Mu'cemü'l-Evsat**, Thk.: Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415, III, 307.

⁷⁴ Buhârî, 56/Cihad, 36 (III, 213); Müslim, 13/Sıyâm, 31 (I, 808); Tirmizî, 21/Cihad, 3 (IV, 166); İbn Mâce, 7/Sıyâm, 34 (I, 547); Nesâî, **Kebîr**, II, 97; 22/Sıyâm, 44 (IV, 172); Dârimî, 16/Cihad, 10 (II, 520-521); İbn Hanbel, III, 45, 59, 83; Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud, **Müsned**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts, s. 291; Beyhakî, **Kebîr**, IV, 296; **Şu'ab**, III, 398.

rına neden olmaktadır denilebilir. Benzer şekilde ibâdetlerdeki ihmal, gevşeklik veya sürekli tehir etme düşüncesi de Müslümanları rehavete sürüklemektedir. Böyle bir rehavet ve yanlış ibâdet algısı ise dinî, ferdî ve ictimâî görevlerde duyarsızlık, ilgisizlik ve nemelazımcılık olarak kendini hissettirmektedir. Böyle bir tutum, Müslümanların toplumsal ve küresel problemlerinin çözümüne istenen katkıyı sağlayamamakta; bilgi ve teknoloji üretmelerine, kendilerine karşı geliştirilen sosyal stratejilerle baş edebilmelerine imkân vermemekte; ya da kurgulanmış tezlere karşı dinî ve kültürel değerlerini savunma güçlerini kaybetmelerine yol açmaktadır. Özetle, içerisinde ölçüsüz sevapların yer aldığı, namaz ve oruç ağırlıklı bir ibâdet anlayışının yansıtıldığı bu tür rivâyetlerin Müslümanların sosyo-kültürel alanlarda teslimiyetçi ve yılgın davranmasına neden olduğu söylenebilir.

3. Zekât Verenler

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir başka rivâyette, "*Sadaka verenlerin kıyâmet günü çıplak olmayacakları, başları üzerinde gölge olacağı ve cehennem ile aralarında perde olacağından*"⁷⁵ bahsedilmektedir. Rivâyet bu şekilde ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.⁷⁶ Ancak bu rivâyete mana açısından bakıldığında, birkaç hadisin cem edilmiş halini görmek mümkündür. Esasen, "*Kim darda kalan borçluya zaman tanırsa veya alacağıın tamamını veya bir kısmını borçluya bağışlarsa, Allah, o kimseyi kıyâmet günü hiçbir gölgenin olmadığı o günde kendi arşının gölgesinde gölgelelendirecektir.*"⁷⁷ "*(Kıyâmet günü) insanlar arasında hüküm verilinceye kadar herkes sadakasının gölgesinde barınacaktır*",⁷⁸ "*Şüphesiz sadaka Rabbin gazabını söndürür ve kötü ölümü engeller*"⁷⁹ gibi hadislerin harmanlanmış şeklinin bu rivâyette nakledildiği anlaşılmaktadır. Ancak hadis tekniği bakımından rivâyetin lafzı ve kendine mahsus isnadı bir bilgi değeri taşır. Oysa bu ve benzeri rivâyetleri aktaran eserlerin, hadisi aslına ve isnadına uygun olarak nakletmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla va'z u nasihat amaçlı yazılan bu tür eserlerdeki rivâyetlere karşı son derece dikkatli ve ihtiyatlı olunması gerekmekte olup, bu tür haberlerin hadis ilminin prensiplerine göre referanslı ilmî değer taşımadığı söylenebilir.

⁷⁵ Bican, a.g.e., s. 344.

⁷⁶ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 323.

⁷⁷ Müslim, 53/Zühd 18 (III, 2302); Tirmizî, 12/Büyu' 67 (III, 599); İbn Mâce, 15/Sadakât 14 (II, 808).

⁷⁸ İbn Hanbel, IV, 147-148.

⁷⁹ Tirmizî, 5/Zekât, 28 (III, 52).

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir diğer rivâyette ise "*Cehennemî hak edecek altı sınıftan birinin zekât vermeyen tüccar olduğundan*"⁸⁰ bahsedilmektedir ki bu rivâyet de bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.⁸¹ Aşırı derecede korku veya ümidin verildiği bu tür rivâyetleri yanlış anlayan bazı zengin Müslümanların sadece zekât/sadaka vermekle her şeyi tamamladıklarını zannedebilmeleri ve diğer görevlerini ihmal edebilmeleri imkân dâhilindedir. Bu itibarla ölçüsüz sevapların veya cezaların verildiği rivâyetlerin problemlili olduğu ve yanlış ibâdet anlayışlarının oluşumuna katkı sağladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla zekât ve sadaka konusunda var olan sahih hadislerle iktifa etmek yerine, Müslümanlara ümit verme adına⁸² kaynağı meçhul rivâyetleri naklederek doğru olmayan bir ibâdet anlayışının yerleşmesine ve gayri Müslimlerin İslâm'ı yanlış anlamalarına ve değerlendirmelerine yol açmak doğru olmasa gerektir.

"*Envâru'l-Âşikîn*" benzeri eserlerde nakledilen bu tür rivâyetlerin birçoğunu anlam itibarıyla kısmen doğrulayan âyet ve sahih hadislerle rastlamak elbette mümkündür. Ancak dinî ve ahlâkî sorumluluğumuzun bir gereği olarak bu rivâyetleri eleştirmemizin temel nedeni, bunların aslına aykırı şekilde nakledilmeleri, birbirlerine karıştırılmaları ve metinlerine aşırı derecede cezaların ya da mükâfatların eklenmiş olmasıdır. Hadis biliminin tarih boyunca karar kılmış prensiplerini, bunları tatbik eden âlimleri ve bu esaslara göre eser yazanları yok saymak nasıl mümkün değilse, onların çileli mesailerine saygı ve vefanın bir gereği olarak bu tür rivâyetleri ve bunların yer aldığı eserleri tenkîd etmek ve tutarlı tekliflerde bulunmak da aynı derecede önemli bir vazifedir. Ortaya konulan bu tutum, hem Sünnet'e, hem sahih hadislerle, hem de bu uğurda emek sarf etmiş olanların emanetlerine saygının bir gereğidir. Şayet hadislerden faydalanmanın şekli, bu ilmin şerefli geçmişine aykırı olarak keyfiliğe terk edilecek olursa, sahih rivâyetlerde ifadesini bulan Hz. Peygamber'in niyetinin ve maksadının saptırılması ve yanlış anlaşılması kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda ise her önüne gelen, önceki ulemanın canhıraş gayretleriyle yerleştirdikleri usûl ve yöntemlere rağmen kuralsız ve disiplinsiz bir tutumla Sahih Sünnet'i veya hadisi istismar ederek gerçekleri gölgeleyebilecektir. Bu nedenle, Resûlullah'a söylemediği bir sözü isnad etmek nasıl bir kusursa, ona ait bir sözü mecrasından ve maksadından saptırmak da o derece veballi bir iş olsa gerektir. Zira Hz.

⁸⁰ Bican, a.g.e., s. 317-318.

⁸¹ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 327.

⁸² Dine hizmet etmek gayesiyle ve iyi niyetle hadis uyduran bazı Müslümanlar veya bunları nakledenleri dini ifsat etmek isteyenler kadar İslâm'a zarar vermişlerdir. Bkz. Kandemir, a.g.e., s. 56-61.

peygamber kendi sözlerinin bilmeyenlere öğretilmesini, duymayanlara duyurulmasını, hâsılı en güzel şekilde muhafaza edilmesini emretmektedir.

4. Kur'an Okuyanlar

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir başka rivâyette, "*Allah rızası için Kur'an okuyan kişiye, itikadı sağlam ümmîye, ezan okuyan müezzine ve dünyada hasta olup sabredene ahirette "hesap" ve "azap" olmayacağından*"⁸³ bahsedilmektedir. Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.⁸⁴ Nitekim herkesin kıyâmet günü hesaba çekileceği Kur'an'ın açık bir ifadesidir.⁸⁵ Dolayısıyla Kur'an okuyanın, müezzinlik yapanın, itikadı sağlam ümmînin veya hastalığına sabredeninin bundan muaf olması söz konusu değildir. Bu rivâyetin de problemlili bir din ve ibâdet anlayışını yansıttığı ve Müslümanların yanlış düşüncelere kapılmalarına neden olduğu söylenebilir.

Yukarıda temas edildiği üzere farklı konulardaki hadislerin sanki tek bir rivâyetmiş gibi cem edilmesi, üstelik buna bir de mükâfat eklenmesi örneğine burada da rastlanılmaktadır. Elbette bu rivâyetin her bir maddesine dair sahih ya da hasen hadisler mevcuttur. Ancak bu gibi kimselere verilecek ödül tamamen azaptan kurtulmak veya hesapsız cennete girmek şeklinde değildir. Bu tür ameller, onu yapanların günahlarına keffâret veyahut Yüce Allah'ın rahmetine ve bağışlamasına vesile olabilir.⁸⁶ Lakin söz konusu rivâyette daha kesin ve net mükâfatların vaat edildiği görülmekte olup rivâyetin bu haliyle mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan bu ve benzeri rivâyetler, asırlardır anlamı üzerinde düşünülmesinin okunan Kur'an-ı Kerim'in yeterli olabileceği düşüncesini müminlerin zihinlerine yerleştirmiştir.⁸⁷ Dolayısıyla böyle bir algının düzeltilmesi gerektiğini söylememiz yanlış olmasa gerektir. Elbette Kur'ân ile kurulacak irtibatın farklı şekilleri söz konusudur. Bazıları için Kur'an'ı tilâvet etmenin inanç ve duygusal boyutu vardır. Bazıları başlangıçta Kur'an'ı bilgi ve tefekkür amaçlı okuyamayabilir. Üst düzey okuma ile avamın okuması

⁸³ Bican, a.g.e., s. 404.

⁸⁴ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 261-262.

⁸⁵ el-Enbiya, 21/1, 23; et-Tekâsür, 102/8. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/284; el-Mümin, 40/17; ez-Zuhuruf, 43/44; er-Rahmân, 55/31; el-İnşikâk, 84/7-12.

⁸⁶ Atmaca, Veli, "Hadislerde Geçen Hastalık Adları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2010, C. 8, Sayı: 2, s. 25-67; Atmaca, Veli, "Hadisler Çerçevesinde Majik Tedavî Geleneği'nin Kavramsal Boyutu", *ÇÜİFD*, Adana, 2010, C. 10, Sayı: 1, s. 36-38.

⁸⁷ Seyhan, "Envâru'l-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine", s. 172-175.

arasında da bazı farklılıklar olabilir. Ancak Kur'an tilâveti konusunda da Sahâbe'nin uygulamasına bakılması gerekmektedir. Sahâbenin ekserisi kendilerine tadrîci olarak inen Kur'an'ı içtenlikle, anlayarak ve içselleştirerek okumuşlardır. Nitekim Sahâbe'nin Kur'an okuma yöntemi, onu anlama ve uygulama esasına dayanmaktadır. Ashâbın Kur'an'dan on âyeti okuduğu, anladığı, helalini, haramını, emir ve yasaklarını iyice öğrendiği ve hazmettikten sonra diğer on âyete geçtiği ifade edilmektedir.⁸⁸ Bu durumun münferid olmadığı, Sahâbe'nin Kur'an karşısındaki genel tavrının bu olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Sahâbe, Kur'an okuma konusunda niceliğe değil, niteliğe önem vermiştir denilebilir. Bu nedendir ki, bazı fakih ve müctehid sahâbiler Kur'an ve Sünnet'ten aldıkları hak, adâlet ve sorumluluk anlayışıyla, maksat ve maslahatı esas alan yorumlar yapmışlar ve Kur'an'ın nasıl okunması, anlaşılması ve yaşanması gerektiği hususunda kendilerinden sonra gelenlere örnek olmuşlardır. Sahâbe'nin bu uygulamasının farkında olan İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350): "*Kur'an okumaktan maksat, onu anlamak, düşünmek, muhteviyatını öğrenmeye çalışmak ve gereğince amel etmektir*"⁸⁹ diyerek Kur'an okumanın nasıl olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Günümüz İslâm araştırmacılarından İslamoğlu da, anlam üretilmezse formun tüketilmiş olacağını, anlam tükenince formun yüceltileceğini, yüceltilen formun akleden kalbin değil hissin konusuna haline geleceğini, hissin konusu olan kutsal formun ise anlaşılmayıp telaffuz edileceğini, yaşanmayıp fetişleştirileceğini söylemektedir. Ona göre doğru bir Kur'an okuma, insanın tasavvurunu, aklını ve şahsiyetini inşa eden bir okuma olmalıdır.⁹⁰ Bu itibarla İslâm ile yeni tanışanların veya ona gönülden inanan samimi müminlerin Kur'an ile duygusal bir bağ kurmasının önüne engeller çıkartılmaması gerektiği düşüncesine hak verilebilir. Ancak biz Kur'an ile ilk ilişkinin düzeyinin sade tutulabileceğini, daha sonraları ise ileri düzeyde okumaya geçilirken Sahâbe'nin okuma tarzının örnek alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira Kur'an'ın tefsirini okuyup onun içeriğine vakıf olmak ibâdet değeri taşıırken, onun namaz dışında Arapça olarak telaffuz edilmesini gerekli ve yeterli görmek doğru değildir.⁹¹ Bununla beraber bir kimsenin manasını anlamasa bile Kur'an'ın

⁸⁸ Abdurezâk, Ebû Bekr es-San'ânî, **el-Musannef**, Thk.: Habîbu'r-Rahman el-Â'zamî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1403, III, 380.

⁸⁹ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Zâdü'l-Meâd**, Mısır, 1973, I, 88.

⁹⁰ İslamoğlu, Mustafa, "Günümüz Kur'an Okumaları Bağlamında Yaygın Kur'an Okuma Modelleri ve 'Akabe Dersleri' Örneği", **VII. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Müslümanlar**, 15-16 Mayıs 2004, Kayseri, Fecr Yay., Ankara, 2005, s. 54-55.

⁹¹ Koca, "İbadet", XIX, 245. Konu ile ilgili yapılmış bir çalışmada da aynı sonuca ulaşılmıştır. Bkz. Şenat, Fatma Asiye, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Anlayarak Kur'an Okuma Durumları Üzerine Bir Çalışma", **AÜİFD**, 2011, C. 52, Sayı: 1, s. 161-163.

Arapça metnini okuması veya dinlemesinin başlı başına bir ibâdet değeri taşıdığı ve bunun Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olabileceği de ifade edilebilir. Ancak burada önemli olan Kur'an'ın tertîl üzere⁹² okunmasıdır. Kur'an'ı tertîl üzere okumak ise, acele etmeden, dikkatlice, hazmederek, anlayarak, bağlantılar kurarak, belli bir düzen içinde, itina ile ve üzerinde tefekkür ederek okumaktır.

5. Şehitler

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir rivâyette, "*Allah yolunda savaşırken şehit olanların kıyâmet günü mahşer meydanına gelecekleri, onlar gelirken Hz. İbrahim ve Hz. Mûsa gibi peygamberlerin yoldan çekilecekleri ve şehitlerin önce geçmelerine imkân sağlayacaklarından*"⁹³ bahsedilmektedir. Bu rivâyet, ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hem senedinde hem de metninde ciddi problemler olan rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.⁹⁴

Elbette Allah yolunda şehit olmak fevkalade önemlidir ve şehitleri bekleyen çok yüksek dereceler vardır.⁹⁵ Ancak rivâyette anlatıldığı şekliyle şehitler gelirken Hz. İbrahim, Hz. Mûsa veya diğer peygamberlerin yoldan çekilmesi söz konusu değildir. Zira şehitleri peygamberlerden daha üstün göstermeyi amaçlayan bu yaklaşımın İslâm'ın özüyle bağdaşmayacağı açıktır. Bu rivâyette büyük bir abartma olduğu görülmektedir. Peygamberlerin hem şehitlerden, hem siddıklardan, hem de salih kimselerden daha üstün derecelerde oldukları ortadadır. Nitekim Kur'an'ı Kerim bu kimseleri sıralarken önce nebilerden, sonra siddıklardan, sonra şehitlerden, daha sonra da salih kimselerden bahsetmektedir.⁹⁶ Diğer taraftan peygamberlerin dünyada iken yaptıkları hizmetler ortadadır. Onlar, yaşadıkları dönemdeki inkârcı, müşrik ve münafıklarla en üst düzeyde mücadele etmiş, bütün zorluklara sarsılmaz bir azim ve kararlılıkla katlanmış,⁹⁷ temsil ve tebliğ hususunda üstün bir gayret ortaya koymuş, yalanlamalara⁹⁸ ve hakaretlere ma-

⁹² el-Müzzemmil, 73/4.

⁹³ Bican, a.g.e., s. 404-405.

⁹⁴ Neden mevzû olduğu ile ilgili ayrıntılılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 361-362.

⁹⁵ el-Bakara, 2/154; el-Âl-i İmrân, 3/157; en-Nisâ, 4/74; el-Hac, 22/58; el-Muhammed, 47/4; el-Hadîd, 57/19; es-Saf, 61/4.

⁹⁶ en-Nisâ, 4/69.

⁹⁷ el-Enâm, 6/34; el-Enbiyâ, 21/85.

⁹⁸ el-Âl-i İmrân, 3/184; el-Hac, 22/42; el-Mü'minûn, 23/26, 39; el-Furkân, 25/37; eş-Şuarâ, 26/105, 117, 123, 141, 160; el-Ankebût, 29/18; el-Fâtır, 35/4, 25; es-Sâd, 38/12; el-Gâfir, 40/5; el-Kâf, 50/12; el-Kamer, 54/9, 18, 23, 33.

ruz kalmış,⁹⁹ bazen şehit edilmiş,¹⁰⁰ ama bütün bu ağır imtihanları sabırla geçerek Allah'ın övgüsünü hak etmişlerdir.¹⁰¹ Bu bakımdan peygamberlerle şehitleri veya velîleri kıyaslamak veya şehitleri daha üstün göstermeye çalışmak doğru değildir. Diğer taraftan, her ne kadar bazı şehitlerle peygamberlerin aynı yüksek mevkilerde birlikte bulunmaları söz konusu ise de aralarında mutlaka derece farklarının olacağı muhakkaktır. Ancak şehitlerin tamamının peygamberlerle aynı konumda olamayacakları, büyük çoğunluğunun cennetliklerin bulunduğu tarafta yerlerini alacakları ifade edilebilir.¹⁰²

Benzer şekilde Bican, *“Deniz kenarında yaşayıp orada ölenlerin hesapsız cennete gideceklerinden”*¹⁰³ bahseden rivâyetleri naklederken de aynı yaklaşımını sürdürmüştür. O: *“Karada şehit olanların bütün günahları affolunur kul borcu hariç derken, denizde şehit olanların bütün günahları bağışlanır, kul hakkı da dâhil”*¹⁰⁴ diyebilmiştir. Aynı şekilde, *“Kara şehitlerinin canını ölüm meleğinin alacağını, deniz şehitlerinin canını ise bizzat Hak Teâlâ'nın kendi kudret eliyle alacağını”*¹⁰⁵ ifade etmekte herhangi bir beis görmemiştir. Görüleceği üzere burada da ölçü fazlasıyla kaçırılmakta, denizde şehit olanlara çok büyük mükâfatlar öngörülmektedir. İslâm'ın koyduğu kurallara aykırı bir şekilde deniz şehitlerinin kul borçları tamamen silinmekte ve canlarını Azrâil'in değil bizzat Yüce Allah'ın alacağı söylenelebilmektedir. Oysa İslâm'ın ortaya koyduğu ilkeler tüm şehitler için de aynı olup değiştirilmesi söz konusu değildir. Elbette zor dönemlerde, çetin varlık ve yokluk mücadelesinin yapıldığı zamanlarda Kur'an'ı muhafaza ve i'lâ-i kelimetullah uğruna insanları motive etmek gerekecektir. Ancak böyle durumlarda âyet ve sahih hadislerin verdiği müjdeler yeterlidir. Zira müminleri cesaretlendirme adına onları aşırı beklentiler içine sokmak ve Hz. Peygamber'in vermediği müjdeleri onlara vermek doğru değildir. İslâmî kaynaklarda dinî öğretimde kullanılabilecek yeteri miktarda sahih hadis ve kıssa bulunmakta olup mitolojilere ve mevzû hadislere gerek yoktur. *“Özellikle halk göz önüne*

⁹⁹ el-Yûnus, 10/2; el-İsrâ, 17/47, 101; el-Furkân, 25/8; el-Neml, 27/13; el-Kasas, 28/36; es-Sebe, 34/43; es-Sâffât, 37/15; es-Sâd, 38/4; el-Gâfir, 40/24; ez-Zuhuruf, 43/30; el-Ahkâf, 46/7; ez-Zâriyât, 51/39, 52; el-Kamer, 54/2, 9; es-Saf, 61/6; el-Kalem, 68/51.

¹⁰⁰ el-Bakara, 2/61; el-Âl-i İmrân, 3/21, 112.

¹⁰¹ el-Meryem, 54-57; es-Sâd, 38/17, 30, 44.

¹⁰² Ayrıntılar için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, *“A'râf Ehli” İle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme*, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2011/1, Sayı: 26, s. 111-133. Necdet Ünal da, yaptığı çalışmada A'râf halkının: *“Melekler ve peygamberler başta olmak üzere müminlerin en hayırlıları, en faziletli ve şehitler gibi Allah'a kullukta zirvede olanlar”* olduğu kanaatine ulaşmıştır. Bkz. Ünal, Necdet, *“Kur'an-ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı”*, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2010, C. 10, Sayı: 1, s. 50, 51.

¹⁰³ Bican, a.g.e., s. 401.

¹⁰⁴ Bican, a.g.e., s. 329.

¹⁰⁵ Bican, a.g.e., s. 329.

alındığında uydurma ve hayal ürünü olduğu açık olan ancak duygu boyutu ön plandaki ahlâkî tavsiyelerle dolu kıssaların sanki halkın anlayabileceği tek şey olduğu gibi bir ön kabulden artık vazgeçilmesi gerekmektedir.”¹⁰⁶ Elbette “*Envâru'l-Âşikîn*” ilmî değil, kültürel bir eserdir. Ancak işgale ve tahribe muhatap olmuş bir toplumu heyecana ve galeyana getirmek için, dinde olmayan şeyleri var gibi göstermek, şehitlerin kul borcunu dahi sildirmek, onların canlarını bizzat Yüce Allah’a aldirmek, böylece dini yanlış tanıtmak ve hesapsız vaatlerle insanları yanıltmak doğru olmayabilir. Kur’an ve Sünnet’in vermediği bir hakkı onlara ölçsüz bir şekilde vermek ve yanlış algılar oluşmasına neden olmak doğru olmasa gerektir. Şüphesiz toplumu, toplum psikolojisini, kültürel oluşum ve dönüşüm dinamiklerini öğrenmek, sosyal dinamikleri ve psikolojik dengeleri hesaba katmak gerekebilir. Ancak gerçek anlamda iman etmiş bir toplumu vakti geldiğinde harekete geçirmek için dinin koyduğu temel değerler zaten yeterlidir. Âyetlerin ve sahih hadislerin manalarını çarpıtarak, ilavelerde bulunarak, zayıf ve mevzû hadisleri naklederek, uydurma kıssalar anlatarak, hak ve adâlet çizgisinden uzaklaşarak uzun vadede İslâm’ı doğru temsil ve tüm dünyaya tebliğ etmek mümkün olamayacaktır.

6. Zahitler

Hiz. Peygamber’e atfedilen ve “*Envâru'l-Âşikîn*”de geçen bir rivâyette, “*Sürekli ibâdetle meşgul olan zahitlerin âlimlerden önce, âlimlerin ise ilim öğretmeleri nedeniyle dostlarını da yanlarına aldıktan sonra cennete gireceklerinden*”¹⁰⁷ bahsedilmektedir. Rivâyet ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bu rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰⁸ Çünkü bu rivâyette özellikle namaz, oruç ve zikir gibi ibâdetleri yapan âbid ve zahitlerin cennete âlimlerden önce girdirildiği, ayrıca âlimlerin konumlarının da aşırı derecede abartıldığı görülmektedir. Yine ilim öğreten âlimlerin dostlarını da yanlarına alarak cennete girecekleri iddia edilmektedir. Elbette temel hadis kaynaklarında ilmin ve âlimin faziletine dair sahih hadisler söz konusudur. Ancak bu rivâyetlerin hiçbirisinde âlimlerin dostlarını da yanlarına alarak cennete gireceklerine dair bir kayıt yer almamaktadır. Zira Kur’an: “*Ey iman edenler! Ne alışverişin, ne bir dosttan yardım beklemenin, ne de bir kimseden şefaât ummanın (aracılığın) mümkün olmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızaktan hayır yoluna harcayınız...*”¹⁰⁹ derken dostluğun ve aracılığın geçerli olmadığına özellikle dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla Kur’an’ın açık emrine rağmen,

¹⁰⁶ Arpaguş, a.g.m., s. 204.

¹⁰⁷ Bican, a.g.e., s. 401-402.

¹⁰⁸ Bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 295-296.

¹⁰⁹ el-Bakara, 2/254.

âlimlerin dostlarını da yanlarına aldıktan sonra cennete gireceklerini iddia etmek ve böyle bir rivâyeti Hz. Peygamber'e isnad etmek doğru değildir. Kanaatimizce namaz, oruç ve zikir ağırlıklı bir ibâdet anlayışının oluşumuna ve yerleşmesine böyle rivâyetler neden olmaktadır. Bu itibarla, öncelikle mevcut problemin tespit edilmesi, sonra yanlış algı ve anlayışlar üzerinde düşünülmesi, tedaviye yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve daha sonra da sağlıklı sonuçlara ulaşmak için hep birlikte hareket edilmesi gerekmektedir.

7. Allah'ı Sevenler

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir başka rivâyette, "*Kıyâmet günü Allah'ı sevenlerin dilediklerini de yanlarına alarak doğrudan cennete gireceklerinden*"¹¹⁰ bahsedilmektedir. Rivâyet bu şekliyle ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.¹¹¹ Rivâyette Allah Teâlâ yanlış tanıtılmakta, doğru olmayan bir şefaath anlayışı ortaya konulmakta ve O'nun izni söz konusu edilmeksizin Allah'ı seven kişilerin dilediklerini yanlarına alarak cennete götürebileceklerinden bahsedilmektedir. Metninde ciddi problemler olan bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Çünkü akıllara şöyle sorular gelmektedir. Acaba "Allah'ı seven bu kimseler" mahşer meydanaından Allah'ı iznine dahi ihtiyaç duymaksızın kendi istediklerini alıp cennete götürebiliyorlarsa bu dünyada insanları imtihan etmenin bir anlamı olabilir mi? Bu kimseler nasıl olur da kendi kararlarıyla dilediklerini yanlarına alıp doğrudan cennete götürebilirler? Bunlara verilen yetkinin kaynağı nedir? Hz. Muhammed (s.a.v.) bile kızını azaptan kurtaramayacağını ifade ederken "Allah'ı sevenler" sınıfı bunu nasıl yapabileceklerdir? Nitekim Hz. Peygamber: "*Ey Muhammed'in kızı Fatıma! Malımdan dilediğin şeyi iste vereyim. Fakat ben seni Allah'ın azabından koruyamam!*"¹¹² buyurmaktadır. Yine, "*Hiçbir insanın başka birine zerre miktarı fayda sağlayamayacağı hesap gününde hüküm ve yetki yalnız Allah'a aittir*"¹¹³ âyeti Kur'an'da mevcutken nasıl olur da bu kişiler dilediklerini alıp cennete götürebilirler? Âyette yer alan hesap günü hiçbir insanın başka birine zerre miktar fayda sağlayamayacağı ifadesi yeterince açık değil midir? Hz. Peygamber'in kendi kızına söylediği o söz ile bu âyetin bir uyum içinde olduğu neden fark edilememektedir? Allah'ın rahmetini, mağfiretini ve günahkârları af etme yetkisini, yine O'nun intikam sahibi,¹¹⁴

¹¹⁰ Bican, a.g.e., s. 421.

¹¹¹ Bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 353-354.

¹¹² Buhârî, 55/Vasayâ, 11 (III, 190-191).

¹¹³ el-İnfitâr, 82/19.

¹¹⁴ el-Âl-i İmrân, 3/4; el-Mâide, 5/2, 95; el-İbrâhim, 14/47; es-Secde, 32/22; ez-Zümer, 39/37; ez-Zuhuf, 43/41; ed-Duhân, 44/16.

azabı şiddetli,¹¹⁵ hesabı çabuk gören¹¹⁶ sıfatlarından bağımsız düşünmek ne kadar doğru olabilir? Her şeyi bir ölçüye göre yaratan,¹¹⁷ kendisi için de ilkeler koyan,¹¹⁸ katından verdiği sözleri tutan¹¹⁹ ve bu kurallarını da insanlara vahiyle haber veren¹²⁰ Allah'ı doğru tanımak ve tanıtmak gerekmez mi? Zira Yüce Allah Kur'an'da tüm insanlara kendini böyle tanıtmakta, herhangi bir keyfi davranışa göre değil, koyduğu kurallara göre hüküm vereceğini çok önceden haber vermektedir. Eğer Allah'ın ahiret günü adâlet ilkesine merhamet ve ihsanını da katacağı, kendi koyduğu kurala mahkûm ve mecbur olmadığı söylenecek olursa, bu sefer, *"O'nun rahmeti ilke edindiği¹²¹ bu yüzdende bir müddet sonra cehennemi tamamen kapatıp herkesi cennete sokacağı"* iddiasına nasıl bir cevap verilebilecektir? İnsanları benmerkezcilikten uzaklaştırıp cemaat şuuru kazandırmak, maddî ve manevî açıdan birbirine muhtaç insanları bir arada tutup birbirinden yararlandırmak için âyet ve sahih hadislerin verdiği bilgiler yeterliyken, ahiret günü bazı kimselerin Allah'ın izni olmaksızın dilediklerini de yanlarına alıp cennete götüreceklerini aktaran mevzû hadisleri nakletmek ve insanları sahte kurtarıcıların kötü emellerine alet etmek ne kadar doğru olabilir? Özetle, tüm bu gerçeklerin göz ardı edilerek insanlara mevzû rivâyetlerin "hadis" diye sunulması, Yüce Allah'ın ve O'nun peygamberinin yanlış tanıtılması ciddi bir vebal olarak görülmelidir. Nitekim Hz. Peygamber: *"Kim bilerek benim söylemediğim bir şeyi (araştırmadan, incelemeden, derinlemesine düşünmeden sanki ben söylemişim gibi) bana isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın"*¹²² buyurmaktadır.

Öte yandan Kur'an'daki bazı âyetlerin yanlış anlaşılaraq "Allah'ı sevenler" diye bir sınıfın oluşturulması da doğru değildir. "Allah rızası için birbirini sevenler" belki

¹¹⁵ el-Bakara, 2/165; el-Âl-i İmrân, 3/4, 11, 56; en-Nisâ, 4/84; eş-Şûrâ, 42/16, 26; el-Fâtır, 35/7, 10; el-Mümin, 40/3, 5, 22; el-Fussilet, 41/27; el-Haşr, 59/7; et-Talâk, 65/10; el-Bürûc, 85/12.

¹¹⁶ el-Bakara, 2/202; el-Âl-i İmrân, 3/19, 199; el-Mâide, 5/4; el-İbrâhim, 14/51; en-Nûr, 24/39; el-Mümin, 40/17.

¹¹⁷ el-Hicr, 15/21; el-Kamer, 54/49-50.

¹¹⁸ et-Tâha, 20/129; el-Yûnus, 10/19.

¹¹⁹ "...Eğer Rabbin tarafından önceden takdir edilmiş bir karar olmasaydı, şüphesiz, aralarında [hemen, o safhada] yargı gerçekleştirilir (ve işleri bitirilir)di..." el-Hûd, 11/110.

¹²⁰ "...Eğer [bunun için Allah tarafından] belli bir vade konulmuş olmasaydı azap elbette başlarına hemen gelirdi!.." el-Ankebût, 29/53. Ayrıca bkz. "İmdi, eğer Allah, [bu dünyada] yaptıkları kötülüklerden ötürü, insanları [hemen] tepeleyecek olsaydı, yeryüzünde tek bir canlı bırakmazdı. Ne var ki, onları, belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar erteliyor. Süreleri dolduğu zaman, sonlarını bir an olsun ne geciktirebilirler, ne de öne alabilirler." en-Nahl, 16/61; en-Nûr, 24/10; el-Fâtır, 35/45.

¹²¹ el-Enâm, 6/12, 54.

¹²² Buhârî, 3/İlim, 38 (I, 35); 60/Enbiyâ, 50 (IV, 145), 78/Edeb, 109 (VII, 118); Müslim, 53/Zühd, 16 (III, 2298-2299); Ebû Dâvud, 24/İlim, 4 (IV, 63); Tirmizî, 31/Fiten, 70 (IV, 524), 39/İlim, 8, 133 (V, 35, 36, 40), 44/Tefsîr, 1 (V, 199), 46/Menâkıb, 19 (V, 634); İbn Mâce, Mukaddime, 4 (I, 13); Dârimî, Mukaddime, 25, 46 (I, 67-68, 111); İbn Hanbel, I, 78, 130, 293; II, 47, 83, 123, 150, 159, 171, 202, 214, 410, 413, 469; III, 13, 39, 44, 46, 56, 98, 113, 116, 166-167, 176, 203, 209, 222, 278, 280, 303, 422; IV, 47, 100, 156, 201, 367; V, 245, 292, 412.

olabilir ama gerçekten iman edenler zaten Allah'ı severler¹²³ ve Allah'ı sevenler de Hz. Peygamber'e ittibâ ederek¹²⁴ bu sevgilerinde samimi olduklarını gösterirler. Kısaca ifade edilecek olursa, Yüce Allah'ın yanlış tanıtılması durumunda insanların kendi hayal dünyalarında farklı bir Tanrı tasavvuru inşa ettikleri ve O'nu bir insan gibi görmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Böylece, Allah'ın kendi koyduğu kuralları hiçe sayarak, *"Madem beni sevmiştiniz, öyleyse dilediklerinizi alın sizinle birlikte cennete girsinler"* şeklinde bir sözü söyleyebileceğine de inanabilmektedirler. Kıssacıların uydurduğu böyle bir rivâyeti Kur'an ve Sünnet terazisine vurmadan alıp nakletmenin ya da savunmaya kalkışmanın doğru olamayacağı ifade edilebilir.

8. Allah İçin Birbirini Sevenler

Hz. Peygamber'e atfedilen ve *"Envâru'l-Âşikîn"*de geçen rivâyette, *"Sırf Allah rızasını gözeterek farklı şehirlerden gelen ve birbirini seven kimselerin kıyâmet günü inciden minberler üzerinde oturacaklarından ve amel defterlerinde "cennetlik" yazılacağından"*¹²⁵ bahsedilmektedir. Değişik şehirlerden gelerek dünya nimetleri için değil, sırf âhiret hayatını kazanmak amacıyla kaynaşanların ve sürekli ibâdet yapanların sûfi ve âbidler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rivâyette dervişliğin ön plana çıkartıldığı, kendilerini "evliyaullah"tan sayan bu kimselerin namaz, oruç ve zikir gibi ibâdetleri yaparak cennette yüksek derecelere ulaşacaklarını düşündükleri görülmektedir. Allah için birbirini seven kimselere Muhâcir ve Ensâr arasındaki kardeşliği örnek göstermek yerine, bu tür kaynağı meçhul rivâyetleri Hz. Peygamber'in adını vererek nakletmek uygun olmasa gerek-tir.

Diğer taraftan Kur'an'ın kastettiği "evliyaullah"ın (Allah'a yakın olanların) sıfatları sadece belli bazı ibâdetleri yapmakla sınırlı değildir. Kur'an-ı Kerim'e göre "evliyaullah"ın en önemli vasıfları imana erdikten sonra her zaman ve her yerde Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri¹²⁶ ve ahiretin varlığına bütün kalpleriyle inanmalarıdır.¹²⁷ Yüce Allah'a yakın olan bu takva sahipleri, hem bu dünyada hem de âhirette büyük müjdelere nail olacaklardır.¹²⁸ Nitekim bu evliyaullah/Allah dostları her zaman dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyarlar.¹²⁹ Allah'a ve Rasûlüne itaat ederler;¹³⁰

¹²³ "... Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever..." el-Mâide, 5/54.

¹²⁴ el-Âl-i İmrân, 3/31.

¹²⁵ Bican, a.g.e., s. 450.

¹²⁶ el-Enfâl, 8/34.

¹²⁷ el-Bakara, 2/3-4.

¹²⁸ el-Yûnus, 10/62-64.

¹²⁹ el-Mâide, 5/93.

serveti ve malı kendisi için ne kadar kıymetli olursa olsun akrabaya, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolda kalmışlara, maddî-manevî yardıma muhtaç olanlara, kölelik zincirlerinden kurtulmak isteyenlere harcarlar; namazlarında devamlı, dikkatli ve duyarlıdır. Zekâtı verir ve sözlerinde dururlar.¹³¹ Felâket, zorluk ve sıkıntı anında sabrederler;¹³² Allah'a karşı verdikleri sözlerini tutarlar;¹³³ Kur'an'ı bütün kalpleriyle tasdik ederler;¹³⁴ bolluk ve darlık anında Allah yolunda infak ederler.¹³⁵ Öfkelerini yenerler, insanları affederler. İyilik yaparlar, utanç verici bir iş yaptıkları ve kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı anar ve günahlarının affı için yalvarırlar, bile bile hatada ısrar etmezler.¹³⁶ Malları ve canlarıyla Allah yolunda üstün bir mücadele ortaya koyarlar.¹³⁷ Görüldüğü üzere Kur'an'da bahsedilen bu vasıflar "evliyaullah"tan olduklarını iddia edenlerin aksine, sadece belli bazı ibâdetleri yapmakla sınırlı kalmamaktadır. Zira Kur'an, her zaman müminleri hayatın içinde aktif özne olarak görmek istemektedir.¹³⁸ Nitekim Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmanın (Allah'ın dinini tebliğ ve yeryüzünde adâleti tesis etme görevinin)¹³⁹ manası da bu olmalıdır. Çünkü Yüce Allah, kendisine karşı sorumluluk bilinci duyanlara yakın olduğunu belirtmekte¹⁴⁰ ve kendisine yakın olanları karanlıklardan aydınlığa çıkaracağını¹⁴¹ vaat etmektedir. Bu itibarla, Allah'ın velî kullarından olabilmenin şartları ortadadır ve bunlar sûfilerin çoğunluğunun anladığı manada belli bazı ibâdetleri yapmakla elde edilemeyecek kadar geniş ve kapsamlıdır.

9. Zikir Edenler

"Envâru'l-Âşikîn"de geçen konuyla ilgili rivâyetleri ele almadan önce zikir kavramını açıklamamız yerinde olacaktır. "Zikir" kelimesi, (ذَكَرَ) kökünden gelmekte olup, "Bir şeyi zihinde tutmak ve ona uygun davranış tarzını benimsemek, ezberlemek, telaffuz etmek, söylemek, anmak, hatırlamak, hatırlatmak, unutmaksızın hafızasında tutmak, sena, övgü, şeref, kitap, öğüt"¹⁴² gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla zikrin sadece bir anlamı yoktur.

¹³⁰ el-Nûr, 24/52. Ayrıca bkz. el-A'râf, 7/156-157.

¹³¹ el-Âl-i İmrân, 3/76; et-Tevbe, 9/4.

¹³² el-Yûsuf, 12/90.

¹³³ el-Bakara, 2/177.

¹³⁴ ez-Zümer, 39/33.

¹³⁵ el-Bakara, 2/274.

¹³⁶ el-Âl-i İmrân, 3/134-135.

¹³⁷ et-Tevbe, 9/44, 123.

¹³⁸ el-Muhammed, 47/4, 7. Ayrıca bkz. et-Tevbe, 9/14; el-Ankebût, 29/46

¹³⁹ el-Bakara, 2/30; el-Enâm, 6/165; el-Fâtr, 35/39.

¹⁴⁰ el-Câsiye, 45/19. Ayrıca bkz. el-Âl-i İmrân, 3/68; el-Mâide, 5/55; el-A'râf, 7/196; el-Hac, 22/78.

¹⁴¹ el-Bakara, 2/257.

¹⁴² İbn Fâris, a.g.e., II, 359; İbn Manzûr, a.g.e., I, 1072; Râgib, a.g.e., s. 259-260.

Belli bazı tesbîhâtı ve duaları tekrarlamakla zikrin tamamlandığını zannetmek eksik ve yanıltıcı olabilir. Nitekim Kur'an'ın bir başka adının da "zikir" olduğu unutulmamalıdır.¹⁴³ Burada "zikir" kelimesinin anlamlarından birine uygun olarak, "Kur'an'ın içindeki tüm ilkeleri zihinde tutmak ve ona uygun yaşamaya çalışmak" tavsiyesi söz konusu olabilir. Kur'an'da, Allah'ın çokça anılması emrinin¹⁴⁴ yanı sıra, başka bir sûrede dört kez tekrarlanan, "Biz Kur'an'ın akılda tutulmasını kolaylaştırdık. Yok mu ders alan?" âyetindeki "zikrin"¹⁴⁵ de göz ardı edilmemesi ve üzerinde tefekkür edilmesi gerekir.

Öte yandan lafzen bilineni dilin tekrar etmesiyle dil zikri, bilineni tatbik etmekle de diğer uzuvların zikri birleşir ve böylece zikir tamamlanmış olur. Elbette kalp de bundan haberdar olmalıdır. Zira zikir bilinçli bir eylem olmak zorundadır. Diğer taraftan "hatırlamak" gibi "hatırlatmak" da zikir kökünden gelmektedir. Dolayısıyla "hatırlatma"nın, "fiilen başkasına örnek teşkil edecek uygulama" olduğu gerçeği daima göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca zikrin zıddı nisyandır ve dilin hatırladığı ancak diğer organların uygulamadığı bir zikir eksik olup tamamlanmış sayılmaz.

Şimdi zikirle ilgili "Envâru'l-Âşikîn"de geçen rivâyetleri değerlendirelim.

Hiz. Peygamber'e atfedilen ve "Envâru'l-Âşikîn"de geçen bir rivâyette, "Kıyâmet günü ticaretle meşgul olmayıp "zikkullah"a devam edenlerin ve insanlar uykudayken ibâdet edenlerin "hesap vermeden doğrudan cennete" gideceklerinden"¹⁴⁶ bahsedilmektedir. Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.¹⁴⁷ Zira bu ibâdetleri yapanların "hesap vermeden doğrudan cennete gidecekleri" şeklindeki ifade problemlidir. Diğer taraftan bu rivâyeti ortaya atanların bazı âyetleri yanlış anladıkları söylenebilir. Nitekim "Kesada uğramasından korktuğunuz ticaret..."¹⁴⁸, "Ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlar..."¹⁴⁹ ve "Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır"¹⁵⁰ âyetlerinde geçen ticaret kavramıyla alışveriş, uluslararası ithalat ve ihracat, kaliteli mal ve hizmet üretimi, istihdamı artırmaya yönelik çalışmalar kesinlikle kötülenmemekte,

¹⁴³ el-Hicr, 15/9; en-Nahl, 16/44.

¹⁴⁴ en-Nisâ, 4/103; el-Enfâl, 8/45; el-Ahzâb, 33/41-42; el-Cum'a, 62/10.

¹⁴⁵ el-Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

¹⁴⁶ Bican, a.g.e., s. 397.

¹⁴⁷ Bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 256.

¹⁴⁸ et-Tevbe, 9/24

¹⁴⁹ en-Nûr, 24/37.

¹⁵⁰ el-Cum'a, 62/11.

tam tersine amaçlarla araçların karıştırılmaması istenmekte ve dünyanın geçici güzelliklerine aldanılmadan Allah'ın koyduğu kurallara uygun bir yaşam sürülmesi tavsiye edilmektedir.

Yine Hz. Peygamber'e atfedilen ve "Envâru'l-Âşikîn"de geçen bir başka rivâyette "Kıyâmet günü peygamber ve şehitleri kendilerine gıptaıyla baktıracak kimselerin uzak şehirlerden gelerek gece-gündüz Allah'ı zikredenler olduklarından"¹⁵¹ bahsedilmektedir. Bu rivâyet de ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.¹⁵² Nitekim rivâyette kıyâmet günü, peygamberleri ve şehitleri Yüce Allah'ı zikredenlere gıpta ile baktıracak amelin "zikrullah" olduğunun ifade edilmesi, bu rivâyetin oluşumunda sûfîlerin etkilerini akıllara getirmektedir. Bu itibarla rivâyetin hangi maksatlarla ortaya atıldığı ve kimleri tarif ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵³ Kanaatimizce bunlar kıssacıların ve bir kısım sûfîlerin subjektif değerlendirmeleridir. Taraftarlarının sayısını artırmak, farklı belde ve kabilelerden gelecek yeni kimseleri saflarına katmak isteyen bazı sûfîlerin böyle bir rivâyeti iyi niyetle ortaya atmış olmaları veya birileri tarafından uydurulmuş bu rivâyeti sahiplenmeleri kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan ahiret günü en üst konumda olacakları ifade edilen peygamberlerin zikirle meşgul olan bu gibi kimselere imrenmeleri söz konusu değildir. Zira Allah'ı zikreden bu kimseler cenneti hak etmiş iseler, cennetliklerin (اصحاب اليمين) bulunduğu tarafta yerlerini alacaklardır. Çünkü Vâkiâ suresinde belirtildiği üzere kıyâmet günü insanlar üç grup halinde olacaklar,¹⁵⁴ peygamberler, nebîler, sıddıklar, bazı şehitler ve salih kullar ise zirvedeki yerlerini alacaklardır.¹⁵⁵

Diğer taraftan elbette zikir önemlidir ve burada "zikrullah" asla küçümsenmemektedir. Ancak "zikrullah"tan bahseden her rivâyet hiç araştırılmadan sahih hadis kabul edilecekse ve: "Kur'an'da Allah zaten çokça zikir etmekten bahsediyor" denilerek bunlar düz bir mantıkla savunulacaksa, hadis ilmînin objektif kriterleri nereye konulacaktır? Böyle bir yaklaşım acaba ne kadar isabetlidir? Elbette Allah'ı zikretmek Kur'ânî bir emir ve Resûlullah'ın fiilî sünnetidir. Lakin zikirden bahseden her rivâyet sahih hadis kapsamında değerlendirilemez. Ayrıca zikir yapmak için illa uzak diyarlara gitmeye gerek

¹⁵¹ Bican, a.g.e., s. 401.

¹⁵² Bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 332-333.

¹⁵³ Bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 354-357.

¹⁵⁴ el-Vâkiâ, 56/7.

¹⁵⁵ Seyhan, "A'râf Ehli" ile İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme", s. 111-133; Ünal, "Kur'an-ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı", s. 50, 51.

yoktur. Herkes bulunduğu yerde Yüce Allah'ı zikretmeye devam edebilir; makbul ibâdetlerden olan "zikrullah"ı tek başına ya da topluca yapabilir. Bununla birlikte, Allah katında değerli olmak için dille yapılan zikri yeterli görmek, Yüce Allah'ın ve Rasûlünün diğer emir ve yasaklarını ihmal etmek de doğru değildir. Nitekim "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır"¹⁵⁶ hadisinin gereğini yapmadığı halde sadece dille yapılan zikirle yetinmek ve bu şekilde Yüce Allah'ın teveccühüne mazhar olacağını ummak doğru olmasa gerektir.

Günümüzde Allah'ı zikretmenin, O'nu hatırdan tutmanın ve O'nun ilkelerine uygun yaşamının önemine işaret etmek için Kur'an'daki âyetlerden veya sahih hadislerden faydalanmak yerine, bu tür problemleri rivâyetleri naklederek insanları etki altına almaya çalışan din anlatıcıları hâlâ olabilmektedir. Bunlar Hz. Peygamber'in otoritesinin arkasına sığınarak İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i yanlış tanıtmakta ve böyle rivâyetleri aktararak yanlış bir ibâdet anlayışının oluşumuna ve devamına katkı sağlamaktadırlar.

Şimdi "Envâru'l-Âşikîn"de zikirten bahseden diğer rivâyetleri inceleyelim.

a. Deniz kenarında "Allahu ekber" diyenler

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "Envâru'l-Âşikîn"de geçen bir rivâyette, "Allah rızası için deniz kenarında bir kere "Allahu ekber" diyen kişinin kıyâmet günü bu sözünden elde edilen sevabının mizana konulacağı ve yedi kat yer ve gökten daha ağır geleceğinden"¹⁵⁷ bahsedilmektedir. Rivâyet bu şekliyle ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak buna benzer başka bir rivâyet vardır. "Kim tekbir getirir, sonra da güneş batıncaya kadar deniz kenarında sesini yükseltirse, Allah ona denizdeki her bir damla adedince on sevap verir, on günahını siler ve derecesini de on kat artırır. Bir dereceden diğer derecenin arası, hızlı bir atın koşusuyla yüz yıllık yoldur" şeklindeki rivâyeti Mu'âviye b. Kurre b. İyâs'tan, Taberânî, Hâkim ve Ebû Nu'aym tahrir etmişlerdir.¹⁵⁸ Bu rivâyetin de hem sened hem de metin itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşımadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Dolayısıyla sadece bir kez tekrarlanan "Allahu ekber" zikrine verilecek sevabın kıyâmet günü miza-

¹⁵⁶ el-Münâvî, Feyz, III, 481; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs, Thk.: Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405, II, 463.

¹⁵⁷ Bican, a.g.e., s. 282.

¹⁵⁸ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemü'l-Kebîr, Thk.: Hamdi b. Abdilmecîd es-Silefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983, XIX, 29; Hâkim, en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 677; Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, Dâru'l-Kitâbî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III, 125.

¹⁵⁹ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 337-338.

na konulduğunda yedi kat yer ve gökten daha ağır geleceğinin ifade edilmesi, Müslümanları kolaycılığa ve tembelliğe itebilmekte, doğru olmayan bir zikir anlayışına kapılmalarına neden olabilmektedir. Bu itibarla mezkûr rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.

b. “Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Rasûlullah” Yazılı Kâğıt Parçası

Hz. Peygamber’e atfedilen ve “*Envâru'l-Âşikîn*”de geçen bir başka rivâyette ise “*Ümmeti Muhammed'den olup da doksan dokuz günah defteriyle Allah'ın huzuruna gelen bir kişinin mizan kurulduğunda ona ait “kelime-i tevhîd” yazılı kâğıdın daha ağır geleceğinden*”¹⁶⁰ bahsedilmektedir. Buna çok benzeyen bir rivâyeti Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Mübârek, Hakîm et-Tirmizî, İbn Hıbbân, Taberânî, Hâkim, Hatîb el-Bağdâdî, Beyhakî ve Heysemî tahrir etmişlerdir.¹⁶¹ Bu rivâyetin senediyle ilgili tartışmalar vardır.¹⁶²

Bununla birlikte metniyle alakalı şunlar ifade edilebilir. İslâm'ın emir ve yasaklarına uymayı, böylece elde edeceği sevapları meleklere bizzat yazdırmayı ve en üst düzeyde İslâm'a hizmet etmeyi değil de, -her nasıl olacaksa- yanında götürmeyi düşündüğü “kelime-i tevhîd” yazılı kâğıdı önemseyen ve buna güvenen bir zihniyetin izlerinin görüldüğü rivâyette anlatılanları Kur'an ve Sünnet'in ölçüleriyle telif etmek zordur. Nitekim az bir amele çok sevap vaat eden rivâyetlerin mevzû olma ihtimallerinin çok yüksek olduğu bilinmektedir.¹⁶³ Ayrıca ölçsüzlükler ve aşırılıklar içeren hadislerin Hz. Peygamber'in bu konudaki genel tavrına ve Kur'an'ın konuyla ilgili âyetlerindeki makul ölçülerine aykırı olduğu ifade edilmektedir.¹⁶⁴ Elbette Yüce Allah'ın isimleri çok önemli-

¹⁶⁰ Bican, a.g.e., s. 407.

¹⁶¹ Tirmizî, 38/İman, 17 (V, 24-25); İbn Mâce, 37/Zühd, 35 (II, 1437); İbn Hanbel, II, 213; İbn Mübârek, Abdullah, **ez-Zühd**, Thk.: Habîburrahman el-Â'zamî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 110; Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, **Nevâdiru'l-Usûl fî Mâ'rifeti Ehâdisu'r-Rasûl**, Thk.: Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, I, 377; İbn Hıbbân, Ebû Hâtim el-Bustî, **Sahîh**, Thk.: Şu'ayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, I, 461; Taberânî, **Evsat**, V, 79; Hâkim, **Müstedrek**, I, 46, 710; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Muvazzihu Evhâmil-Cem' ve't-Tefrîk**, Thk.: Abdulmutî Emin Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407, II, 204; Beyhakî, **Şu'ab**, I, 264; Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, **Mevâridü'z-Zamân ilâ Zevâidi İbn Hıbbân**, Thk.: Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 625. Ayrıca bkz. Kurtûbî, **Tefsîr**, VII, 166; Münzirî, II, 270; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, **Mu'cemü'l-Muhaddisîn**, Thk.: Muhammed el-Habîb, Mektebetü's-Siddîk, Taif, 1408, s. 48; İbn Kesîr, **Ebu'l-Fidâ**, **Tefsîru İbn Kesîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401, II, 203; III, 140, 181.

¹⁶² Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 366-367.

¹⁶³ Acâc Muhammed el-Hatîb, **el-Muhtasarü'l-Vecîz fî Ulûmü'l-Hadîs**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 272; Sibâî, Mustafa, **es-Sünne ve Mekânethâ fî't-Teşrî'i'l-İslâmî**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1978, s. 102.

¹⁶⁴ Kırbasoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi, s. 243.

dir.¹⁶⁵ Muhakkak ki O'nun rahmeti çok geniştir ve o rahmeti kimsenin sınırlaması söz konusu değildir.¹⁶⁶ Ancak O'nun da uyacağına söz verdiği kurallar/sünnetullah¹⁶⁷ vardır. Nasıl tabiatı harika ve şaşmaz bir nizam ve ölçü var ise, ahirette de aynı şekilde bu intizam devam edecek ve ilâhî adâlet mutlaka tecelli edecektir. Doksan dokuz günah defteri yanında küçük bir kâğıt parçasında yazılı "kelime-i şehâdet" in veya "kelime-i tevhîd" in daha ağır geleceğini ve bunun kişinin cennete girmesine vesile olabileceğini iddia etmek, insanları kolaycılığa ve tembelliğe itmekten öte bir anlam taşımamaktadır. Elbette "kelime-i şehâdet" ve "kelime-i tevhîd" çok ama çok önemlidir. Derin anlamlar ifade etmektedir. Ancak bu güzel kavramları kullanarak insanlara ümit verme adına, onları motive etmek için dinde olmayan şeyleri varmış gibi göstermek, doğru olmayan din ve ibâdet anlayışlarını onların zihinlerine yerleştirmek, böylece de son din İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olmak doğru olmasa gerektir. Nitekim ahiret günü her şey daha önceden belirlenen esaslara/kurallara göre cereyan edecek, hiçbir kimseye asla haksızlık ve ayrıcalık yapılmayacak,¹⁶⁸ bir keyfilik de söz konusu olmayacaktır. Bu itibarla, böyle bir senaryonun orada gerçekleşebileceğine inanmamız zor görünmektedir. Zira bu kimse eğer tövbe ederek¹⁶⁹ vefat etmişse, Yüce Allah onun günahlarını bağışlamışsa, böyle bir durumda zaten onun günahlarının silinmesi¹⁷⁰ söz konusu olabilecektir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, "*Ehl-i kitabın bile inanıp Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri halinde geçmiş günahlarının silineceğini ve cennete girdirileceklerini*"¹⁷¹ haber vermektedir. Onlar için geçerli olan bu kural tövbekâr müminler için de aynen geçerlidir. Zira Hz. Peygamber: "*Günahına tövbe eden, günahı olmayan kimse gibidir*"¹⁷² derken bu duruma işaret etmiş olmalıdır. Dolayısıyla bağışlanan bir kulun yeniden günahlarını gündeme getirmek, affedilmesini küçük bir kâğıt parçasında yazılı "kelime-i şehâdet" veya "kelime-i tevhîd" e bağlamak yeterince ikna edici görünmemektedir. O kul eğer affedilmişse bir problem bulunmamaktadır. Yok eğer bağışlanmamışsa bu durumda onu bir kâğıt parçasının kur-

¹⁶⁵ el-Â'raf, 7/180; el-İsrâ, 17/110; et-Tâhâ, 20/8; el-Haşr, 59/24.

¹⁶⁶ el-Bakara, 2/284. Ayrıca bkz. el-Âl-i İmrân, 3/129; el-Mâide, 5/18, 40; el-Ankebût, 29/21.

¹⁶⁷ Sünnetullah'ın "tabiat kanunları" şeklinde anlaşılmasının uygun olmadığı, aksine, "*Allah'ın tarih içerisindeki değişmez davranış tarzı, kendisi için benimsediği irâdî bir tavır*" olduğu ile alakalı geniş bilgi için bkz. Özyürek, Ömer, **Sünnetullah, Bir Kur'an İfâdesinin Kavramlaşması**, Fecr Yay., Ankara, 1994, s. 182-184.

¹⁶⁸ el-Bakara, 2/281; el-Âl-i İmrân, 3/25, 182; en-Nisâ, 4/40; ez-Zuhuruf, 43/76; el-Ahkâf, 46/19.

¹⁶⁹ el-Furkân, 25/70-71. Ayrıca bkz. el-Ahkâf, 46/16.

¹⁷⁰ en-Nisâ, 4/31. Ayrıca bkz. el-Mâide, 5/39, 65; el-En'âm, 6/48, 54; el-A'raf, 7/35; el-Enfâl, 8/29; el-Ankebût, 29/7; ez-Zümer, 39/35; et-Teğâbün, 64/9; et-Tahrîm, 66/8.

¹⁷¹ el-Mâide, 5/65.

¹⁷² Konu ile ilgili başka sahih hadisler olup bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 371, 992 no'lu dipnot.

tarabilmesi zordur. Günahlarından arınması için gitmesi gereken yeri ziyareti kaçınılmaz olacaktır. “Allah dilerse o küçük kâğıtta yazılan “kelime-i şehâdet” sebebiyle o kulunu affedebilir” demekle iş bitmemekte, tam tersine delilden yoksun böyle bir iddia nedeniyle doğru olmayan ibâdet anlayışının devamına katkı sağlanmakta ve üstelik Yüce Allah da yanlış tanıtılmaktadır. Elbette Ulu Allah’ın işine kimsenin karışması söz konusu değildir. Ancak O’nun Kur’an’da kendini bize tanıttığı da unutulmamalıdır. Allah Teâlâ bütün isim ve sıfatlarıyla birlikte düşünüldüğü zaman¹⁷³ böyle bir “af” ihtimalinin çok zayıfladığının ifade edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla meseleye tek taraflı değil bir bütün halinde bakıldığında rivâyetin metnindeki problem daha rahat görülebilecektir. Allah’ın rahmetinin genişliği ilkesini yanlış tanıtan, O’nun aynı zamanda intikam sahibi¹⁷⁴ ve cezalandırmasının çok şiddetli¹⁷⁵ olduğunu belirtmeyen, insanlara ümit verme adına onları kolaycılığa ve tembelliğe iten, bir takım mesnetsiz beklentiler içine sokan böyle bir ibâdet anlayışının doğru olmayacağı açıktır. Sonuç olarak, Allah’ın sıfatlarını eksik, üstelik yanlış tanıtan, tövbe yerine insanları tembelliğe, atalete, miskinliğe, kolaycılığa ve günah işlemeye sevk eden bu rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan Türkiye’de 1988 ve 2001 yıllarında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre “kader” ve “ahiret inancı” başta olmak üzere inanç esaslarında şüphe ve tereddütlerin çoğalmakta olduğu, Allah, Kur’an ve hadislerle ilgili şüpheli ve kararsız tutumların giderek arttığı tespit edilmiş ve bazı çözüm önerileri sunulmuştur.¹⁷⁶ Bu nedenledir ki sordukları sorulara yeterince ikna edici cevaplar alamayan gençlerin dinî anlayışlarındaki bu problemlerin giderilebilmesi için İslâm’ın temel kaynaklarının doğru anlaşılması ve tanıtılması büyük önem arz etmektedir. Elbette bu sonuca ulaşılmasında tek başına sûfî edebiyatı suçlamak doğru değildir. Aynı şekilde akademik konuları avamın önünde tartışan, dinî mevzularda henüz belli bir seviyeye gelmemiş insanlara kaldıramayacakları yükler yükleyen, din eğitiminin sıhhati ve yaygınlığı konusunda üzerine düşen vazifeleri yapmayan, nitelsiz ve sağlıklı dinî bilgileri insanlara İslâm diye anla-

¹⁷³ el-Âl-i İmrân, 3/19; el-Mâide, 5/4. el-Enâm, 6/165; el-Gâfir, 40/22. Ayrıca bkz. el-Haşr, 59/4, 7; el-Hac, 22/40; en-Neml, 27/78; el-Ankebût, 29/26; es-Sebe, 34/27; ez-Zümer, 39/37; el-Mâide, 5/95.

¹⁷⁴ el-Âl-i İmrân, 3/4; el-Mâide, 5/2, 95; el-İbrâhim, 14/47; es-Secde, 32/22; ez-Zümer, 39/37; ez-Zuhuruf, 43/41; ed-Duhân, 44/16.

¹⁷⁵ el-Bakara, 2/165; el-Âl-i İmrân, 3/4, 11, 56; en-Nisâ, 4/84; eş-Şûrâ, 42/16, 26; el-Fâtır, 35/7, 10; el-Mümin, 40/3, 5, 22; el-Fussilet, 41/27; el-Haşr, 59/7; et-Talâk, 65/10; el-Bürûc, 85/12.

¹⁷⁶ Bayyigît, Mehmet, “Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmî Toplantı (Tebliğler)**, 18-20 Nisan 2003, Bursa, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 239.

tan ve yaptıkları işin hakkını vermeyen herkesin eşit derecede sorumlu oldukları söylenebilir.

c. Allah Korkusundan Ağlayan Göz

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir başka rivâyette, "*Kıyâmet gününde, günahı sevabından ağır olan bir kişinin kirpiğinden bir kılın dile gelip Allah ile konuşacağı, kılın Allah'a niyaz edip O'nun korkusundan çok ağladığını söyleyeceği, bunun üzerine Allah'ın da onu bağışlayacağı ve bu durumun tüm mahşer halkına duyurulacağından*"¹⁷⁷ bahsedilmektedir. Bu rivâyet ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.¹⁷⁸

Kıyâmet günü bütün deliller kendisinin suçlu olduğunu gösterdiği halde, hâlâ inatla hatasını kabullenmeyen inkârcıların ağızlarının mühürlenip¹⁷⁹ organlarının aleyhte şahitlik edecekleri¹⁸⁰ bilinmektedir. Ancak Yüce Allah'a ve ahiret gününe inandığını söylediği halde günahlarına tevbe etmeden ölen, ya da ihlal ettiği kul hakları nedeniyle hesap günü sevapları azalıp günahları ağır basanların durumlarının farklı olacağı söylenebilir. Böyle müflis birisinin kirpiğinin dile gelerek konuşması ve yaptığı iyilikleri anlatmasıyla, suçunu kabullenmeyerek kendini savunmaya kalkışanların ağızlarının mühürlenmesi ve derilerinin aleyhte şahitlik etmesi mahiyet itibarıyla birbirinden çok farklıdır. Ayrıca bir kimsenin amel defterini eline aldığı anda kendi hesabını kendisinin görüp bileceği zaten Kur'an'da ifade edilmektedir.¹⁸¹ Dolayısıyla Bican'ın naklettiği rivâyetin metninde ciddi problemlerin olduğu görülmektedir. Çünkü rivâyetin metniyle alakalı şu sorular akla gelmektedir: Günahı sevabından fazla olan bu kul, amel defterini de gördüğü halde nasıl oluyor da Allah korkusundan ağladığını söyleyerek cehennemden kurtulabiliyor? Allah Teâlâ cehenneme gönderdiği bu kulunun dünyadayken ağladığını bilmiyordu da kirpik söyleyince mi anladı ve bu kararını değiştirip onu cennetine girdirdi? Böyle bir iddia her şeyi bilen Allah¹⁸² hakkında nasıl ortaya atılabilir? Yoksa Yüce Allah bütün bu olup bitenlerden habersiz miydi? Bu rivâyette her ne kadar halkın anlamasına yönelik sembolik bir anlatım olduğu, insanların ümidini kırmamak ve onları motive etmek için söylendiği iddia edilse de, burada müminleri kolaycılığa ve aşırı beklentilere

¹⁷⁷ Bican, a.g.e., s. 407-408.

¹⁷⁸ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 371-372.

¹⁷⁹ el-Yâsîn, 36/65.

¹⁸⁰ en-Nûr, 24/24; el-Fussilet, 41/19-23.

¹⁸¹ "[Ve o Gün ona:] "(Şimdi) oku kitabımı/kaydımı/sicilini!" [denecek,] "(çünkü) bugün kendi hesabımı kendin çıkaracak durumdasın!" el-İsrâ, 17/14.

¹⁸² el-Bakara, 2/29, 115; en-Nisâ, 4/147; el-Enâm, 6/13; eş-Şuarâ, 26/220; ez-Zuhruf, 43/84.

teşvik söz konusu değil midir? Allah korkusunun önemine işaret edilirken diğer taraftan Yüce Allah'ın yanlış tanıtılmasına sebebiyet verildiği niçin göz ardı edilmektedir? Çok çabuk karar değiştiren antropomorfik Tanrı anlayışının zihinlere yerleşmesine zemin hazırlayan bu tür rivâyetlerin İslâm'ın doğru anlaşılmasını zorlaştırdığı niçin fark edilememektedir? Ayrıca Allah korkusundan ağlayan o göz, eğer o kadar samimi idiyse neden bu kadar çok günah işlemeye ya da kulların haklarını ihlal etmeye devam etti? Neden dünyadayken içten bir şekilde tövbe edip¹⁸³ Allah'a yönelmedi¹⁸⁴ ve kendisini düzeltmek için hiçbir çaba sarf etmedi?¹⁸⁵ Eğer o niyetinde dürüst olsaydı, kalplerde olanı¹⁸⁶ bilen Allah onun dünyadaki bu ağlayışını mutlaka değerlendirmeyi miydi?¹⁸⁷ Bu durumda onun ahiret günü cehenneme davet edilmeden önce, Allah'ın bağışlaması ve engin rahmetiyle doğrudan cennete girmesi söz konusu olmaz mıydı? Cehenneme davet edildiğine göre burada onun ağlamasında samimi olmadığı sonucu çıkartmak söz konusu olabilir mi? Hal böyleyken onun cehennemden kurtulması nasıl mümkün olabilmektedir? Dolayısıyla tüm bu sorulara Kur'an ve Sünnet ışığında mantıklı cevapların verilmesi gerekmektedir.

Görüldüğü üzere bu rivâyeti uyduranlar bütün bunları düşünmeksizin kafalarında bir kurgu hazırlamışlar ve bunu da Hz. Peygamber'e isnad etmekten çekinmemişlerdir. Bu itibarla, rivâyetin içindeki Kur'an ve Sahih Sünnet'e aykırı durumlar, çelişkiler ve tutarsızlıklar bu hadisin uydurulduğu düşüncesini akla getirmektedir. Zira Hz. Peygamber'in böyle tenâküz dolu ifadeler kullanması mümkün değildir. Bu tür rivâyetlerin ciddi bir tenkîd süzgecinden geçirilmeden, üstelik Hz. Peygamber'in sözüymüş gibi nakledilmesi son derece sakıncalıdır. Hiçbir kimsenin Müslümanların zihinlerinde yanlış bir ibâdet anlayışının oluşmasına ve yerleşmesine imkân sağlamaya hakkı ve yetkisi olmasa gerektir.

d. Allah'ın İki İsmi İle Dua Eden Günahkâr Müminin Cehennemden Çıkarılışı

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bir diğer rivâyette "*Cehennemde bin yıl kalan birisinin "Ya Hannân! Ya Mennân!" diye dua edeceği, bunu duyan Al-*

¹⁸³ et-Tâhâ, 20/82; en-Nûr, 24/5; el-Furkân, 25/70-71; el-Kasas, 28/67; el-Ahzâb, 33/73.

¹⁸⁴ ez-Zümer, 39/17; el-Hûd, 11/88.

¹⁸⁵ el-Âl-i İmrân, 3/89. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/160; en-Nisâ, 4/129, 146; en-Nahl, 16/119.

¹⁸⁶ el-Ankebût, 29/10. Ayrıca bkz. el-Âl-i İmrân, 3/29; el-Mâide, 5/7; el-Hûd, 11/5; en-Neml, 27/74; el-Lokmân, 31/23; el-Fâtır, 35/38; ez-Zümer, 39/7; el-Gâfir, 40/19; eş-Şûrâ, 42/24; el-Hadîd, 57/6; et-Teğâbûn, 64/4; el-Mülk, 67/13.

¹⁸⁷ el-Âl-i İmrân, 3/133-135.

lah'ın o kulunu yanına çağıracağı, o kişinin ağlayarak huzura gelip, cehennemden çok kötü bir yer olduğunu söyleyeceği, bunun üzerine Allah'ın onu tekrar cehenneme göndereceği, kulun: 'Ya Rabbi! Beni cehennemden çıkardıktan sonra tekrar oraya bir daha mı göndereceksin? Benim senin hakkındaki zannım böyle değildi, Sen kerim ve rahimsin!' diyeceği, bunun üzerine Allah'ın kararını değiştirip o kulunu rahmetiyle cennete koyacağından"¹⁸⁸ bahsedilmektedir. Rivâyeti bu şekliyle Enes b. Mâlik'ten İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁸⁹ Heysemî, İbn Hanbel ve Ebû Yâ'lâ'nın tahrir ettiği rivâyetin ricâlini, her ne kadar İbn Hıbbân'ın tevsik ettiğini söylese de cumhurun "zayıf" saydığını kaydetmiştir.¹⁹⁰ Bican'ın naklettiği rivâyetin senedi zayıf olmakla beraber metni de problemlidir.¹⁹¹ Kur'an ve sahih hadisler çerçevesinde, günahkâr kulun cezalandırılması açısından meseleye bakıldığında kâfirlerin cehennemde ebediyen kalacağı bilinmektedir.¹⁹² Ancak cehennemi hak etmiş günahkâr müminlere gelince, onların kendileri için belirlenen süre dolmadan cehennemden çıkartılmaları söz konusu olmasa gerektir. Anlatılan bu tür diyalogların gerçekleşmesi mümkün değildir. Cezasını henüz tamamlamayanların bir "af" ile kurtulabileceklerine dair elde yeteri derecede ikna edici delil yoktur. Kanaatimizce bu rivâyet- te Yüce Allah yanlış tanıtılmakta olup anlatılanlar Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu ilkelere terstir. Dolayısıyla rivâyette belirtildiği şekliyle cezasını tamamlamamış günahkâr müminlerin orada yaptıkları bazı dualar ve zikirler sebebiyle cehennemden çıkartılmaları, oraya tekrar gönderilecekleri zaman Allah'ın kerim olduğunu hatırlayıp ümitlerini dile getirmeleri, bunun üzerine Allah'ın kararını yeniden gözden geçirmesi, akabinde bu kimselerin cehennemden çıkmayı başarmaları ve bütün bu konuşmaların Hz. Cebrâil vasıtasıyla gerçekleştirildiğinin ifade edilmesi kıssacıların üslûbunu çağır- tırmaktadır. Ayrıca bu rivâyetleri ortaya atanların İslâm'ı ne kadar bildikleri hakkında da bize bir fikir vermektedir.

Yüce Allah'ın güzel isimleriyle O'na dua etmenin önemine işaret etmek ve O'nun rahmetini, lütfunu, fazlını, ihsanını ve bağışlayıcılığını göstermek maksadıyla üretildiği anlaşılan bu ve benzeri rivâyetler Müslümanların zihin dünyalarında menfî anlayışların yerleşmesi ve kökleşmesine neden olmaktadır. Yüce Allah'ın dua edenlerin duasına kar-

¹⁸⁸ Bican, a.g.e., s. 440.

¹⁸⁹ İbn Hanbel, III, 230; Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali, **Müsned**, Thk.: Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, 1984, VII, 214; Beyhakî, **Şu'ab**, I, 292-293. Kûtu'l-Kulûb'ta yer alan benzer bir rivâyeti araştıran günümüz hadis araştırmacılarından Saklan, "*Habere kaynaklarda tesadüf edemediğini*" belirtmiştir. Bkz. Saklan, a.g.e., s. 224.

¹⁹⁰ Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, **Mecmau'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid**, Dâru'r-Reyhân li't-Turâs, Beyrut, 1407, X, 384.

¹⁹¹ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Seyhan, a.g.e., s. 449-452.

¹⁹² el-Bakara, 2/167; el-Mâide, 5/37; el-Hac, 22/22; es-Secde, 32/20; el-Gâfir, 40/49-50; el-Câsiye, 45/35.

şılık vereceği doğrudur.¹⁹³ Ancak bunun şartları da bellidir. Cehennemdeki son pişmanlığın ve feryatların fayda sağlamayacağı Kur'an'ın açık bir ifadesidir.¹⁹⁴ Hz. Peygamber ise günahkâr müminin cezasını tamamladığında Yüce Allah'ın rahmetiyle cennete gireceğini zaten haber vermektedir. Dolayısıyla bunun gerçekleşmesini zayıf ve asılsız rivâyetlere bağlamaya ve Ulu Allah'ı bu şekilde yanlış tanıtmaya ihtiyaç yoktur. Elbette cehennemden çıkardığı bir kulunu Yüce Allah'ın tekrar cehenneme göndermesi O'nun vaadiyle bağdaşmaz.¹⁹⁵ Ancak böyle bir yöntemle günahkârların cehennemden çıkartılacakları iddiası zaten yeteri kadar sağlam temellere dayanmamaktadır. Bu itibarla, ceza ve mükâfatının sınırlarını ve keyfiyetini kendisi tayin eden Yüce Allah'ın böyle bir uygulamayla cezasını henüz tamamlamamış günahkâr müminleri affedeceğini ileri sürmek doğru ve isabetli değildir. Antropomorfik Tanrı tasavvurunun izlerinin görüldüğü bu rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü böyle bir anlayış Müslümanlar nezdinde Allah'ın yanlış tanıtılmasına yol açmakta ve doğru olmayan bir ibâdet anlayışının oluşmasına neden olmaktadır. Bu tür İslâm'a aykırı yaklaşımlara ise meselelere tek taraflı bakanların, bir başka ifadeyle parçacı yaklaşım sergileyenlerin düştükleri görülmektedir.

Sonuç

Hz. Peygamber, karşılaştıkları dinî problemleri nasıl çözeceklerini ashâbına örneklerle göstermiş ve onları bilgilendirmiştir. İlk dönem uygulamaları üzerine bina edilen usûl ve yapılacak ictihâdlarla Müslümanların çözülemeyecek sorunu yoktur. Ancak bu problemlerin halledilebilmesi için âyet ve hadislerin doğru anlaşılması, mevzû hadis ve kaynağı meçhul kıssalarda verilen bilgilerin güvenilir dinî bilgiler olmadığının bilinmesi, karşılıklı müzâkerelerle bunların ele alınıp tartışılması, sağlam dinî bilgiler üzerinde mutabakata varılması, güvenilir olmayanların ise terk edilip hatada ısrar edilmesinin gerekmektedir.

Görüldüğü üzere, "*Envâru'l-Âşikîn*" ve benzeri eserlerde nakledilen bazı zayıf ve mevzû hadisler, sosyal ve ahlâkî görevleri ikinci plana atan, miskin ve mistik yaşayışı telkin eden, ilmî ve irfânî boyutu noksan, sosyal hayattan kopuk sadece mabede sıkıştı-

¹⁹³ el-Gâfir, 40/60. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/186; el-Hûd, 11/61.

¹⁹⁴ el-Müminûn, 23/106-108. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/174; el-Âl-i İmrân, 3/77; el-Mâide, 5/37; el-A'râf, 7/51; el-Enbiyâ, 21/100; er-Rûm, 30/57; el-Ahzâb, 33/64-66; el-Fâtır, 35/36-37; el-Gâfir, 40/47-52, 71-72; ez-Zuhruf, 43/74-78; et-Tahrîm, 66/7; el-Mülk, 67/6-11; el-Mürselât, 77/36; en-Nebe, 78/21-30.

¹⁹⁵ el-Âl-i İmrân, 3/9, 194; er-Ra'd, 13/31; ez-Zümer, 39/20. Ayrıca bkz. el-Yûnus, 10/55; er-Rûm, 30/6; el-Fâtır, 35/5; ez-Zümer, 39/74.

lan bir din anlayışını ve Müslüman tipini önermekte, aynı zamanda da bu tür yaklaşımların devamına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu tip eserlerde nakledilen rivâyetlerin çoğunluğu temel hadis kaynaklarında yer almadığı gibi, hadis kaynaklarında bulunanların ise sened ve metin yönünden tenkîd edildikleri görülmektedir. Dolayısıyla sahih hadisler dururken ölçüsüz sevapların dağıtıldığı mevzû rivâyetlere ve mitolojilere gerek olmadığı, bunların İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olduğu ifade edilebilir.

Kur'an'da bahsedilen "evliyaullah"ın vasıflarının sadece belli ibâdetleri yapmakla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim, müminleri dünya hayatında pasif, sindirilmiş ve korkutulmuş kimseler olarak değil, aktif, üretken, azimli, kararlı ve kınayanın kınamasından korkmayan öznelere olarak görmek istemektedir. Bu itibarla, Kur'an'a göre Allah'ın veli kullarından olabilmenin şartları bellidir ve bunlar sûfilerin çoğunluğunun anladığı tarzda sadece namaz, oruç ve zikir gibi ibâdetlerle meşguliyetten ibaret değildir. Ahlâkî erdemleri içselleştirmek için çaba sarf etmek yerine, belli ibâdetleri yapmakla sorgusuz sualsiz cennete girileceği izleniminin verilmesi yanlıştır. Nitekim bahsedilen bu ibâdetler İslâm'ın temel esaslarındandır. Ancak bunlar yapılmıca müminlerin üzerinden diğer görev ve mükellefiyetler düşmemektedir. Çünkü bu tür bir ibâdet anlayışını benimseyen Müslümanlar, bunları yaptıklarında dinî görev ve sorumluluklarını tamamladıklarını düşünebilmekte, diğer önemli vazifeleri kendileri yapmak yerine, yanlış bir dua anlayışıyla tekrar Allah'a havale etme kolaylığına kapılabilmektedirler. Oysa böyle bir yaklaşım sakat olup, bu düşüncede olanların tembelliğe, uyuşukluğa ve gevşekliğe düştükleri görülmektedir.

Günümüzde de devam eden kıssacılığın menfî tesirlerinden kurtulabilmek için Hz. Peygamber'in Sünnet'ine uymayan anlayışların ilmin hakemliğine tevdi edilerek ortadan kaldırılması gerekmektedir. Faziletlerle ilgili hususlarda çok zayıf olmayan hadisler lehine açık bırakılan kapıdan kıssacıların uydurduğu rivâyetlerin girmemesi için önceden alınmış tedbirlerin yeniden gözden geçirilmesi elzemdir.

Türk halkı tarafından ilgiyle okunan/dinlenen "*Envâru'l-Âşikîn*" benzeri popüler dinî-didaktik eserlerde yer alan bazı kıssaların ve bir takım mevzû hadislerin İslâm'ın ruhuna aykırı anlamlar içerdiği, yanlış ibâdet anlayışlarının kökleşmesine neden olduğu, âyetlerin ve sahih hadislerin ifade ettiği manaları gölgede bıraktığı söylenebilir. Dolayısıyla bu tür rivâyet ve mitolojilerin yer aldığı, hamâsî duygu ve düşüncelerin ağır bastığı kitaplardan beslenmek yerine, temel İslâmî kaynaklardan ve özenle hazırlanmış güvenilir eserlerden istifade edilmesi gerekmektedir. Zira "*Envâru'l-Âşikîn*" benzeri bu

tür popüler eserler yazıldıkları dönemde belli bir ihtiyacı karşılamış olabilirler. Ancak günümüzde bu eserler, yeniden ihya ve uyanışa vesile için gerekli olan cevvaliyeti sağlamada ve mücadele adamı yetiştirmede yetersiz kalmakta ve ortaya konulan yanlış ibâdet anlayışlarıyla Müslümanların işini daha da zorlaştırabilmektedir.

Sonuç olarak, belli bazı ibâdetleri yapmak kesinlikle yeterli değildir. Müslümanların ve tüm insanlığın toplumsal ve küresel sorunlarına çare aramak da müminlerin vazifeleri cümlesindedir ve bu da bir nevi ibâdetdir. Dolayısıyla Müslümanları sosyal hayattan, üretimden ve mücadeleden uzaklaştıran, tüketici ve hazırıcı kimliğe büründüren her türlü zararlı fikir ve düşüncenin tasallutundan, asırlardır oluşmuş ve kökleşmiş bulunan yanlış anlayışlardan kurtarmak gerekmektedir. Aksi halde İslâm'ı temsil ve tebliğ görevi tam anlamıyla yerine getirilemeyecek ve yeryüzünde adâleti tesis etmek mümkün olamayacaktır. İnsanlığın maddî ve manevî sıkıntılarına çözüm üretmek ve dünyada yaşanan zulüm ve haksızlıkları ortadan kaldırıp adâleti tesis etmek için Hz. Peygamber'in kuruluşunda bilfiil yer aldığı "hılfu'l-fudûl" cemiyeti örnek alınabilir. Bu cemiyete benzer "dünya erdemliler hareketi" gibi sivil toplum örgütlerinin sayıları artırılabilir. Bu amaçla kurulmuş olanlar desteklenebilir; bu konudaki çabalara hız ve ağırlık verilebilir. Zira Allah'ın ve Rasûlünün Müslümanlardan istediği ve beklediği budur.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li el-Fâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Çağrı Yay., İstanbul, 1986.
- Abdurezzâk, Ebû Bekr es-San'ânî, (ö. 211/826), **el-Musannef**, (I-XI), Thk.: Habîbu'r-Rahman el-Âzamî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1403.
- Acâc, Muhammed el-Hatîb, **el-Muhtasarü'l-Vecîz fî Ulûmi'l-Hadîs**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (ö. 1162/1652), **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs**, (I-II), Thk.: Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405.
- Arpağuş, Hatice Kelpetin, "Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi "Hurafe Kültürü ve Mitoloji" (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız)", **Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzâkereler**, 31 Ekim-02 Kasım 2003, Ankara, 2004, (s. 191-206)
- , **Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001.
- Atmaca, Veli, "Hadisler Çerçevesinde Majik Tedavî Geleneği'nin Kavramsal Boyutu", **ÇÜİFD**, Adana, 2010, C. 10, Sayı: 1, (s. 1-40).
- , "Hadislerde Geçen Hastalık Adları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, 2010, C. 8, Sayı: 2, (s. 25-67).
- Aydın, Mehmet, **Din Felsefesi**, DEÜ Yay., İzmir, 1990.
- Aydınlı, Abdullah, **Hadis İstihlaları Sözlüğü**, Timaş Yay., İstanbul, 1987.
- Bayyığit, Mehmet, "Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmî Toplantı (Tebliğler)**, 18-20 Nisan 2003, Bursa, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, (ö. 458/1066), **es-Sünenü'l-Kebîr**, (I-X), Thk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mekke, 1994.
- , **Şu'abü'l-İman**, (I-VIII), Thk.: Muhammed es-Said b. Bisyûnî Zeğlül, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, (ö. 292/905), **el-Bahru'z-Zehhâr el-Ma'ruf bi Müsnedi Bezzâr**, (I-IX), Thk.: Mahfûz er-Rahman Zeynullah, Müessesetü Ulumi'l-Kur'an/Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut/Medine, 1409.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö. 256/870), **el-Câmi'u's-Sahîh**, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Cürcânî, Hamza b. Yûsuf Ebû'l-Kâsım, (ö. 345/956), **Târîhu Cürcan**, Thk.: Muhammed Abdulmuîd Han, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1401.
- Çelebi, İlyas, "İslâm Kaynaklarında Fiten, Melâhim ve Herc İnançları", **MÜİFD**, 1993-1994, Sayı: 11-12, (s. 151-196).
- , **Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)**, Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman es-Semarkandî, (ö. 255/868), **Sünen**, (I-II), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, **Mekâyisu Nakdi Mütûni's-Sünne (Hadis'te Metin Tenkîdi Metodları)**, Çev., İlyas Çelebi/Adil Bebek/Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.
- Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk el-İsferâinî, (ö. 316/928), **Müsned**, (I-V), Thk.: Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, (ö. 275/888), **Sünen**, (I-V), Çağrı Yay., 1992.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, (ö. 430/1038), **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- , **el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi İmam Müslim**, (I-V), Thk.: Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ebî'l-Hasan Ali b. Atiyye el-Hârisî, (ö. 386/1006), **Kütü'l-Kulûb fi Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, (Kalplerin Azığı), (I-IV), Trc.: Muharrem Tan, İz Yay. İstanbul, 1999.
- Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali, (ö. 307/919), **Müsned**, (I-XIII), Thk.: Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, 1984.
- Hâkim, en-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdillâh, (ö. 405/1014), **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, (I-IV), Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, (ö. 285/898), **Nevâdiru'l-Usûl fi Mâ'rifeti Ehâdisu'r-Rasûl**, (I-IV), Thk.: Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, (ö. 463/1071), **Muvazzihu Evhâmil-Cem' ve't-Tefrik**, (I-II), Thk.: Abdulmutî Emin Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, (ö. 807/1404), **Mecmau'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid**, Dâru'r-Reyhân li't-Turâs, Beyrut, 1407.
- , **Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn Hibbân**, Thk.: Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Hökekleli, Hayatî, "İbadet", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 249.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, (ö. 395/1004), **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, (I-VI), Thk.: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Mısır, 1979.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (ö. 241/855), **el-Müsned**, (I-VI), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî, (ö. 354/965), **Sahîh**, (I-XVIII), Thk.: Şu'ayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk en-Nisâbûrî, (ö. 311/923), **Sahîh**, (I-IV), Thk.: Muhammed Mustafa el-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1970/1390.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, (ö. 774/1372), **Tefsîru İbn Kesîr**, (I-IV), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, (ö. 275/888), **Sünen**, (I-II), Thk.: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, (I-XV), Beyrut, ts.
- İbn Mübârek, Abdullah, (ö. 181/797), **ez-Zühhd**, Thk.: Habîburrahman el-Â'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- İbnu'l-Kayym el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, (ö. 751/1350), **Zâdü'l-Meâd**, Mısır, 1973.
- İpşirli, Mehmet, "Cer", **DİA**, İstanbul, 1993, VII, 388.

- İslâmoğlu, Mustafa, "Günümüz Kur'an Okumaları Bağlamında Yaygın Kur'an Okuma Modelleri ve 'Akabe Dersleri' Örneği", **VII. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Müslümanlar**, 15-16 Mayıs 2004, Kayseri, Fecr Yay., Ankara, 2005, (s. 47-60).
- Kandemir, M. Yaşar, **Mevzû Hadisler (Menşei, Tanıma Yolları, Tenkîdi)**, DİB Yay., Ankara, 1987.
- Kılıç, Ünal, "Hz. Peygamber'in Güzel Ahlâkı ve Güzel Ahlâka Verdiği Önem", **CÜİFD**, Sivas, 2009, C. 13, Sayı: 1, (s. 79-97).
- Kırbaçoğlu, Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitâbiyât, Ankara, 2002.
- Koca, Ferhat, "İbadet", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 241.
- Koçkuzu, Ali Osman, "Hadislerin Kur'ân'a Arzı Problemi", **Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi**, Ensar Neşriyât, İstanbul, 1998.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (ö. 671/1272), **Tefsîru Kurtûbî**, (I-XX), Thk.: Ahmed Abdulâlîm el-Berdûnî, Dâru's-Şüab, Kahire, 1372.
- Mâlik b. Enes, (ö. 179/795), **Muvattâ**, (I-II), Thk.: M. Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Münâvî, Muhammed Abdurrauf, (ö. 1031/1622), **Feyzu'l-Kadîr**, (I-IV), el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır, 1356.
- Münzirî, Abdülazîm b. Abdilkavî, (ö. 656/1258), **et-Tergîb ve't-Terhîb**, (I-IV), Thk.: İbrâhim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, (ö. 261/875), **Sahîh**, (I-III), Thk.: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, (ö. 303/915), **Sünen**, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- , **es-Sünenü'l-Kebîr**, (I-VI), Thk.: Abdulgaffar Süleyman el-Bendâvî-Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991/1411.
- Özsoy, Ömer, **Sünnetullah, Bir Kur'an İfâdesinin Kavramlaşması**, Fecr Yay., Ankara, 1994.
- Râgıb, el-İsfahânî, (ö. 502/1108), **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, (ö. 606/1209), **Mefâtihu'l-Gayb**, (I-XXXII-Fihrist), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Saklan, Bilal, Kütü'l-Kulüb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri, (Basılmamış Doktora Tezi), **SÜSBE**, Konya, 1989.
- Sinanoglu, Mustafa, "İbadet", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 233.
- Seyhan, Ahmet Emin, "A'râf Ehli" İle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2011/1, Sayı: 26, (s. 111-133).
- , **Hadislerde Kıyâmet Alâmetleri**, Tuğra Ofset, Isparta, 2006.
- , "Envâru'l-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2013, Sayı: 39, (s. 159-196).
- Sibâî, Mustafa, **es-Sünne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1978.
- Siddîkî, Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Târîhi (Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi)**, Trc.: Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (ö. 911/1505), **Tahzîru'l-Eykâz min Ekâzîbi'l-Vu'âz**, Haz.: Ali Toksarı, Kayseri, 1993.
- Şenat, Fatma Asiye, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Anlayarak Kur'an Okuma Durumları Üzerine Bir Çalışma", **AÜİFD**, 2011, C. 52, Sayı: 1, (s. 143-164).
- Şentürk, Hâbil, **Psikoloji Açısından Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı**, Bahar Yay., İstanbul, ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, (ö. 360/971), **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, (I-XX), Thk.: Hamdi b. Abdilmeccid es-Silefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983.
- , **el-Mu'cemü'l-Evsat**, (I-X), Thk.: Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud, (ö. 204/819), **Müsned**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- Tekineş, Ayhan, "Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitâbu'l-Fiten'ler Örneği", **SÜİFD**, Sakarya, 2005, Sayı: 12, (s. 101-130).
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, (ö. 279/892), **el-Câmiu's-Sahîh**, (I-IV), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Uğur, Müctebâ, "Va'z Kısacılık ve Hadiste Kussâs", **AÜİFD**, Ankara, 1986, XXVIII, 315-323.
- Uzun, Mustafa, "Envâru'l-Âşikîn", **DİA**, İstanbul, 1995, XI, 259.

- Ünal, Necdet, "Kur'an-ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2010, C. 10, Sayı: 1, (s. 39-52).
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican, (ö. 871/1466'dan sonra), **Envâru'l-Âşikîn**, Matbaâ-i Osmâniye, İstanbul, 1885.
- Yıldırım, Enbiya, "Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer", **CÜİFD**, Sivas, 2001, C. 5, Sayı: 1, (s. 169-190).
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, (ö. 748/1374), **Mu'cemü'l-Muhaddisîn**, Thk.: Muhammed el-Habib, Mektebetü's-Siddîk, Taif, 1408.